

‘Soort zoekt soort’: Erasmus en Cammingha

Wiebe Bergsma

Summary

The letters that Erasmus and Haye van Cammingha, a young Frisian nobleman who belonged for some time to his familia, exchanged attest to the ups and downs of their friendship. Their correspondence reveals some aspects of the everyday history of early modern scholars, e.g. it sheds light on how they dealt with books and letters and how they expected their friendships and their feuds. For after their friendship had lost its benefits for the great European humanist, Erasmus dropped Cammingha and even expelled him from the Republic of Letters by defaming him and omitting Cammingha's letters and name from his printed correspondence.

Mijn streven is erop gericht geweest dat mijn land, Holland, minder grof werd door het in contact te brengen met het humanisme (commercio bonarum litterarum), en vooral, dat het humanisme (bonae litterae), dat naar bekend in Italië tot dusver bijna geheel heidens is, zich allengs op Christus richt.

Erasmus aan een Poolse bisschop.¹

1 Citaat uit Ep. 1753; vertaling in Ari Wesseling, ‘Het beschavingsideaal van Erasmus’, in Pim den Boer, ed., *Beschaving. Een geschiedenis van de begrippen hoofsheid, heusheid, beschaving en cultuur* (Amsterdam 2001), 107. In dit artikel stipt Wiebe Bergsma enkele problemen aan die hij in een boek over Erasmus’ briefwisseling met Haye van Cammingha en andere Friezen in de context van het noordelijke humanisme nader had willen uitwerken. Na zijn dood is het stuk door Jan Bloemendal bewerkt voor publicatie. Wiebe dankte in het bijzonder zijn collega’s Martin Engels, Bouke Slofstra en Piter van Tuinen, die zo vriendelijk waren mooie vertalingen te maken van briefnummers 2073, 2262, 2766 en 2866.

Afkortingen:

ASD: *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami* (Amsterdam 1969 -).

Contemporaries: *Contemporaries of Erasmus. A Biographical Register of the Renaissance and the Reformation*, Peter G. Bietenholz en Thomas B. Deutscher, eds., 3 dln (Toronto/Buffalo/Londen 2003).

CWE: *The Collected Works of Erasmus* (Toronto 1974-).

Ep.: *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami*, eds. Percy S. Allen, Helen W. Allen en Heathcote W. Garrod, 12 dln (Oxford 1906-1958) gevolgd door briefnummer.

Inleiding

Na een kort gesprek met een jonge Friese student was in de oude Erasmus een grote genegenheid ontbrand. In november 1528 schreef Erasmus vanuit Bazel aan diezelfde student, die graag in diens leefgemeenschap wilde worden opgenomen, over een nieuwe, geheime en natuurlijke kracht, zoals in een magneet, die het staal aantrekt. De bedoelde student is de Friese edelman Haye van Cammingha (ca. 1510-1556), die twintig jaar na Erasmus' dood door een andere edelman in Leeuwarden de schedel werd ingeslagen. Hij is een van de 1.900 personen die in de ongeveer honderd boeken en ruim 3.100 uitgegeven brieven van Erasmus worden genoemd.² De rijke en intellectueel begaafde Fries was bovendien een van de 638 correspondenten van Erasmus.³ Hij genoot tevens het voorrecht een jaar als een van de ongeveer vijftig *famuli* en betalende gasten in Erasmus' woning te hebben gewoond (1529 in Bazel en Freiburg im Breisgau).⁴ Een dozijn Friezen, onder wie veel juristen,⁵ wisselde meer dan vijftig brieven uit met Erasmus. Daarvan zijn drie brieven van en aan Cammingha en Erasmus – één pro mille dus van de hele correspondentie – bewaard gebleven; tal van brieven zijn echter verloren gegaan.⁶ Haye was ook een van de ruim vierduizend Friezen die in de periode 1380-1650 een academische studie hebben gevolgd,⁷ in zijn geval mede mogelijk gemaakt door zijn intellectuele kwaliteiten en de rijkdom van zijn ouders.

Met die magneet bedoelde Erasmus uiteraard zichzelf en de Friese (en Europese) geletterden beschouwden zichzelf als het vijzsel. Waarom nodigde Erasmus in 1528 de jonge Fries Haye, die op dat moment met enkele andere Friezen in Dole studeerde, zo hartelijk uit om in zijn huis en

- 2 Richard J. Schoeck, *Erasmus of Europe. The Prince of Humanists 1501-1536*, dl 2 (Edinburgh 1993), 257. *Contemporaries* 1, 251-252.
- 3 Léon Voet, 'Het lezend publiek en het gedrukte boek in de Nederlanden in de zestiende eeuw. Enkele kanttekeningen', in *Liber amicorum H.D.L. Vervliet* (Kapellen 1988), 103-113.
- 4 Franz Bierlaire, *La familia d'Érasme. Contribution à l'histoire de l'humanisme* (Parijs 1968). Zie voor Erasmus' woning en *museion* in Bazel de overladen studie van Lucy L.E. Schlüter, *Niet alleen. Een kunsthistorisch-ethische plaatsbepaling van tuin en huis in het Convivium religiosum van Erasmus* (Amsterdam 1995).
- 5 Zie voor de betekenis van juristen voor het humanisme William J. Bouwsma, 'Lawyers in Early Modern Culture', in Idem, *A Usable Past. Essays in European Cultural History* (Berkeley/Los Angeles/Oxford 1990), 129-153.
- 6 De correspondentie tussen Erasmus' bekendste Friese vriend Viglius van Aytta (1507-1577) omvat 31 brieven, dus 1% van Erasmus' correspondentie. Zie de bijdrage van Tom Deneire in deze bundel.
- 7 Samme Zijlstra, *Het geleerde Friesland – een mythe? Universiteit en maatschappij in Friesland en Stad en Lande ca. 1380-1650* (Leeuwarden 1996), 11.

‘muzengemeenschap’ in Bazel te komen wonen? Het antwoord op deze vraag kan wellicht een druppel toevoegen aan de stroom van publicaties – ik heb zelfs gesproken van ‘de vele lopende-band-werkers van de Erasmus-industrie’⁸ – over het Friese humanisme en de wereld van Erasmus. Eenvoudige vragen kunnen nuttig zijn in het huidige Erasmusonderzoek en bij de bestudering van de daaruit voortvloeiende onoverzienbare literatuur, waarin we zelfs artikelen aantreffen in Belgische tandheelkundige tijdschriften.⁹ ‘God dwells in minutiae’, dus ook in enkele brieven van, aan en over de Friese *studiosus* Haye van Cammingha. Mijn uitgangspunt is eenvoudig: ‘Who was writing, what, for whom, and why’,¹⁰ waar ik nog aan toevoeg, dat niet ieder woord van een humanist op een goudschaaltje hoeft te worden gewogen.¹¹ Aangezien het gebruik van termen als erasmianisme en erasmiaans niet meer zinvol is om de invloed van Erasmus te traceren,¹² is een onderzoek naar de brieven van Erasmus *at face value* mijns inziens een relevant uitgangspunt, beseffend dat wij nu Erasmus’ teksten lezen op een manier die hijzelf niet zou hebben verwacht.¹³ Mijn methode is ingegeven door de eerste humanist ‘die een vleugje van de betere literatuur uit Italië’ over de Alpen heeft gebracht, de Fries Rudolf Agricola (1444-1485), die van mening was dat je alles moest wantrouwen wat je tot nu toe had geleerd.¹⁴ Zo hovaardig kijk ik uiteraard niet naar

- 8 Wiebe Bergsma, ‘Marnix en de Schwenckfeldianen. Enige opmerkingen’, in *Doopsgezinde Bijdragen*, 12-13 (1986-1987), 56-70, 56.
- 9 Jean-Pierre Vanden Branden, ‘Le “corpusculum” d’Erasmus’, in Jacques Chomarat, André Godin en Jean-Claude Margolin, eds., *Actes du Colloque International Érasme (Tours, 1986)* (Genève 1990), 215-231, 227, nt 104.
- 10 Aldus geformuleerd in de programmatische ‘Introduction’ van Toon van Houdt en Jan Papy, in Toon van Houdt, e.a., eds., *Self-Presentation and Social Identification. The Rhetoric and Pragmatics of Letter Writing in Early Modern Times* (Leuven 2002), 1-13, 2-3.
- 11 M.E.H. Nicolette Mout, ‘Het Bataafse oor’. *De lotgevallen van Erasmus’ Adagium ‘Auris Batava’ in de Nederlandse geschiedschrijving* (Amsterdam etc. 1993), 9.
- 12 M.E.H. Nicolette Mout, ‘Erasmianism in Modern Dutch Historiography’, in Idem, Heribert Smolynsky en Johannes Trapman eds., *Erasmianism. Idea and Reality* (Amsterdam etc. 1997), 189-198, 197-198.
- 13 Karl A. E. Enenkel, *Die Erfindung des Menschen. Die Autobiographik des frühneuzeitlichen Humanismus von Petrarca bis Lipsius* (Berlijn/New York 2008), 511.
- 14 Alardus, II, 196 (= Edzo H. Waterbolck, *Verspreide opstellen* (Amsterdam 1981), 174): ‘Fac suspectum tibi sit, quicquid didicisti, damnes omnia atque abjicenda putes, nisi meliorum autorum testimonio et velut decreto rursus in eorum mittaris possessionem.’ Zie voor de betekenis van Italië voor de Friezen Cathrien Santing, ‘Terug naar Venus en de Muzen: het Italiëgevoel van Rudolf Agricola en zijn Friese bentgenoten’, in D.E.H. de Boer, R.I.A. Nip en R.W.M. van Schaik, eds., *Het Noorden in het Midden. Opstellen over de geschiedenis van de Noord-Nederlandse gewesten in Middeleeuwen en Nieuwe Tijd* (Assen 1998), 269-287.

de historiografie over het humanisme, maar de dichtregel van Nijhoff, 'Lees maar, er staat niet wat er staat' is van toepassing wanneer Erasmus' brieven, bestemd voor zogenaamde 'open' en 'gesloten' circuits met de daarbij behorende verschillende retorische registers,¹⁵ worden gelezen vanuit het perspectief van persoonlijk gewin en opportunisme.¹⁶

Deze studie is deels een bijdrage aan de *Alltagsgeschichte* van geleerden. Hoe kwam een *studiosus*, al of niet beroemd, aan geldschietters, aan lezers van zijn manuscripten, copiiësten, critici of aan drukkers? Zonder een patroon òf een dienaar, een *famulus*, een vriend of een cliënt ging het zeker niet. In Bazel en Freiburg was Erasmus een *pater familias* van zijn *familia*, een begrip dat valt te omschrijven als huishouding, een kleine hofhouding, gevolg en personeel.¹⁷ Deze *familia* telde tijdens zijn leven voor langere tijd twee Friezen, Johannes Phrisius als knecht en Haye van Cammingha als vermogende en betalende huisgenoot. Deze betalende gasten vormden een van de bronnen van Erasmus' inkomsten. Velen wilden de meester dienen, maar niet allen waren even welkom. Daarom schenk ik aandacht aan intellectuele patronage, in de eerste helft van de zestiende eeuw. Ik ben niet de eerste die opmerkingen over mecenaat of cliëntelisme maakt. Rond dit thema worden graag moeilijke woorden gebruikt: *cercle*, *do-ut-des*, *brokerage*, cliëntelisme, *gift-giving* en reciprociteit.¹⁸ In gewoon Nederlands gezegd hoop ik aannemelijk te maken waarom de oude en zich allang oud voelende, gelauwerde Erasmus en de jonge, veelbelovende Cammingha elkaar nodig dachten te hebben.

Geld heeft een zeer belangrijke rol in Erasmus' leven gespeeld, zowel toen hij nijpend geldgebrek had en hij zich tot dubieuze vleierijen liet verleiden, als in de latere jaren toen hij comfortabel en in welstand leefde.¹⁹ In zijn Erasmus-biografie schreef James Anthony Froude (1818-1894)

-
- 15 Silvana Seidel Menchi, 'Introduction', in haar editie van *Iulius Exclusus*, ASD I-8, 125 e.v.
16 Zie bijv. Pontianus Polman, 'Erasmus op de tweesprong', in J.A.H. (Hans) Bots, e.a., eds., *Adversaria Pontiani. Verspreide geschriften van P. Pontianus Polman* (Amsterdam z.j.), 45-73 en Robert Stupperich, *Erasmus von Rotterdam und seine Welt* (Berlijn/New York 1977), 7: 'Durch diese Eigenmächtigkeiten hat Erasmus seinen Biographen die Arbeit ungeheuer erschwert. Viele sind von ihm auf Holzwege geführt worden, da sie in Erasmus die anima candida sahen'.
17 Edzo H. Waterbolck, *Rond Viglius van Ayta. Enige brieven van zijn hand en enige opstellen* (Leeuwarden 1980), 80-81.
18 Zie voor patronage en vriendschap e.d. bv. Dale Kent, *Friendship, Love, and Trust in Renaissance Florence* (Cambridge/Londen 2009).
19 Zie voor deze problematiek Jean Hoyoux, 'Les moyens d'existence d'Érasme', *Bibliothèque d'Humanisme et de Renaissance*, 5 (1944), 7-59 en Jean-Pierre Vanden Branden, 'Érasme et l'argent', in *Miscellanea Jean-Pierre Vanden Branden. Erasmus ab Anderlaco*. Archief en Bibliotheekwezen in België, extranummer 49 (Brussel 1995), 465-496.

dat Erasmus' inkomen tienmaal hoger was dan dat van Luther.²⁰ Over Erasmus' ontwikkeling van een Hollandse monnik tot een rijke wereldburger is weinig geschreven. Er is nog steeds sprake van 'the obscure quaestion of Erasmus' finances'.²¹

Ik wil dus niet een bijdrage leveren aan de studie van de *bonae litterae* in engere zin, maar wel aan het meer gewone leven en de studie van de dagelijkse beslommeringen van geleerden of geleerden-in-wording.²² Centraal staat de geleerde Erasmus als 'instituut'.²³ Daarbij heb ik de boosaardige hoogmoed van de humanisten voor lief genomen.²⁴

Captatio: Haye aan Erasmus in 1533

Ik begin met een gedeelte van een brief die Haye van Cammingha op 15 februari 1533 vanuit zijn stins in de Friese hoofdstad Leeuwarden aan zijn voormalige huisbaas Erasmus schreef. Erasmus verbleef toen in Freiburg.²⁵

Haye Cammingha aan de illustere heer Des. Erasmus van Rotterdam, buitengewoon hoog te achten beschermheer en vader, gegroet.

Een postbode die onlangs uit Leuven bij ons kwam ... verzekerde mij dat er zich tussen de post een brief van U aan mij bevond. Grote goedheid, wat troostte me dat in hoge mate, omdat de herinnering aan onze oude vriendschap weer bovenkwam.

---

20 James A. Froude, *Life and Letters of Erasmus* (Londen 18952), 327.

21 Introductie van Ep. 1541 in de Engelse vertaling in de CWE.

22 Onontbeerlijk voor Erasmus' geleerdenkring en zijn huisgenoten, knechten en dienaren (*famuli*), boodschappers, secretarissen en betalende gasten is Bierlaire, *La familia d'Érasme*, waarover Bruce Mansfield in zijn historiografische studie *Erasmus in the Twentieth Century* (Toronto/Buffalo/Londen 2002), 101 oordeelde: 'In this study of Erasmus as master and patron, his character, its generousities and littleness, appears from a fresh angle'. In bewerkte vorm opgenomen in MpaginaE (<http://mpaginae.nl/>). Dit goed doorzoekbare webbestand bevat vele belangwekkende Friese *Erasmiana* (zoals: 'Erasmiana in Leeuwarden', 'Erasmus en Leeuwarden', 'Van Erasmus voor Haye').

23 M.E.H. Nicolette Mout, "'De geleerde als instituut". Justus Lipsius (1547-1606) en zijn vriendschappen', *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 2000-2001* (Leiden 2002), 3-17.

24 Jacob Burckhardt, *Die Kultur der Renaissance in Italien. Ein Versuch* (Stuttgart 1958⁸), 249.

25 Ep. 2766. Zie ook bijlage II.

... Daarom, omdat, zoals Hannibal bij Livius zegt, dingen uit het verleden eerder bekritiseerd dan gecorrigeerd kunnen worden, vraag ik zonder ophouden om mij de schuld die ik op mij heb geladen te vergeven. Als U mij hierna op iets betrapt dat U minder aanstaat, lees mij dan onbevangen de les. Dat zal uiteindelijk een beter bewijs zijn dat Cammingha zijn leraar ter harte gaat, als die hem inspireert en stimuleert tot een eervolle en deugdzame levenswijze. Want zoals ik altijd evenveel goedkeuring als liefde van U verlangde, zo voel ik bij Hercules niet weinig verdriet wanneer ik merk dat anderen, die minder genegenheid voor U koesteren, het bezit van de liefde claimen waarmee uw vriendelijkheid mij zo genegen was. Niet omdat ik jaloers ben op hun geluk, maar omdat een (alleen door U te genezen) verdriet mij foltert en zozeer verteert, als ik zie dat ik het voormalige niveau van vriendschap niet kan bereiken. Want wat anders kan de betekenis zijn van de quasi-profetie die ik mij herinner uit Freiburg, in uw gastvrije verblijf boven de deur van mijn kamer geschreven door ik weet niet wiens kwaadwillige hand, uit afgunst op onze liefde:

De ene minnaar gaat, de andere komt ...²⁶

alsof men tegelijk van plaats en vriendschap moet wisselen en elkaar niet veeleer in afwezigheid en bij zeer ernstige gevaren moet helpen dan in elkaars nabijheid, als er niets aan de hand is, elkaar te vleien. Wat mij betreft ben ik echt wel bereid de zwaarste en wreedste straf te ondergaan als ik ooit het vertrouwen dat ik U, mijn beschermheer, verschuldigd ben, aanwezig dan wel afwezig, heb beschaamd. Daarom wil ik die auteur die in die passage zo kwetsend en krenkend is voor de afwezige vriend de mond snoeren. Heel anders en veel beter was naar mijn oordeel de mening die hij ventileerde om over een afwezige alleen maar positieve gedachten te hebben, wat meer overeenstemt met de natuur en mij beter en prijzenswaardiger voorkomt.

Dat geldt ook voor mijzelf: wanneer ik in Friesland ben, schijn ik helemaal bij U in Freiburg te zijn. Want zozeer is die alle-raangenaamste honingzoete woordenstroom van U mij dag en nacht bijgebleven, dat het schijnt dat ik overal deelgenoot

---

26 Ovidius, *Remedia amoris*, 462.

van uw verheven gedachten ben en profiteer van uw volmaakte woordkunst, als was die een heilige onuitputtelijke bron. Och mocht het mij vergund zijn daar eeuwig van te genieten. ...

Uw vriend en zeer toegewijde dienaar – of U het wilt of niet –,
Haye Cammingha Phrysius (uit Friesland).

Op het moment dat Haye deze ‘liefdesbrief schreef was de vriendschap tussen Erasmus en Haye voorgoed voorbij. De ongedurige Haye was namelijk na een tijd (van februari 1529 tot januari 1530) bij Erasmus te hebben gewoond met een schuld aan de grote geleerde naar Italië vertrokken en had hem zo gebruuskeerd.²⁷ Blijkens deze brief wist hij niet dat Erasmus een afkeer van hem had gekregen door deze affaire. De de in de eerste regels genoemde brief van Erasmus gaf hierover geen aanwijzingen. Haye had hem weliswaar wel gekregen, maar die was echter niet voor hem zélf bestemd, maar voor de puissant rijke Herman Haye Hompen, raadsheer bij het Hof van Friesland, die Erasmus aan manuscripten van Agricola had geholpen. Zo kon het zijn dat het verblijf in Erasmus' huis en de omgang met de oude geleerde bij Cammingha enkele jaren na dato klaarblijkelijk nog steeds heftige gevoelens opriepen.

‘Soort zoekt soort’: Erasmus' invitatie van 1528

In maart 1528 schreef Erasmus dat hij de helft van zijn tijd besteedde aan het lezen en schrijven van brieven.²⁸ In zijn laatste jaren diende hij naar eigen zeggen dagelijks twintig, zestig, ja zelfs negentig brieven te schrijven of af te werken.²⁹ Dit is een typisch erasmiaanse overdrijving.³⁰

-
- 27 Zie voor de studiereizen van studenten uit de noordelijke gewesten in de Nederlanden Ad Tervoort, ‘The Italian connection. The *Iter Italicum* and the Northern Netherlands (1425-1575)’, in: Fokke Akkerman, Arjo Vanderjagt en Adrie H. van der Laan, eds., *Northern Humanism in European Context, 1469-1625. From the ‘Adwert Academy’ to Ubbo Emmius* (Leiden etc.1999), 222-241. Erasmus had Cammingha's reis naar Italië ten sterkste afgekeurd.
- 28 In een brief aan Henri de Bottis, doctor in de beide rechten. Ep. 1985: ‘Nunc plusquam dimidium temporis datur legendis ac scribendis epistolis et multis et prolixis et fere inamoenis’.
- 29 Jan Papy, ‘Inleiding’, in: Idem e.a., eds., *Erasmus. Een portret in brieven* (Amsterdam 2001), 11-50, 15.
- 30 Een eenvoudige rekensom leert dat Erasmus' bewering niet kan kloppen. Stel dat Erasmus vanaf 1530 werkelijk dagelijks vijftig brieven schreef, dan komen we ruwweg op een totaal van zes maal ca. 50 maal 365, dat is het onwaarschijnlijke aantal van 109.500 brieven. Vgl. Allens editie waarin 3.165 bewaard gebleven brieven van en aan Erasmus zijn opgenomen. Ter vergelijking: van Calvijn die naar schatting ongeveer

Enkele maanden voordat hij zijn genoemde brief van november 1528 aan Cammingha schreef, was hij – in juni – nog door de latere keizer Ferdinand I uitgenodigd om naar Wenen te komen. Ferdinand bood hem een jaargeld aan, vrijheid van schrijven zonder verdere verplichtingen en financiën om in Wenen een soort *Collegium Trilingue* op te richten.³¹ Cammingha ontving Erasmus' epistel uit 1528 in Dole, waar hij toen met veel tegenzin studeerde.³² Erasmus was in de periode waarin hij deze brief schreef ziek; hij leed onder meer aan jicht, nierstenen en astma,³³ hij voelde zich oud en viel geregeld ten prooi aan gevoelens van eenzaamheid, teleurstelling en ontgoocheling.³⁴ Erasmus, die zich nooit gelukkig heeft gevoeld en zich omstreeks zijn veertigste als een oude man beschouwde,³⁵ zag zich meer en meer omringd door vijanden – felle katholieken, lutheranen en ciceronianen – en zijn achterdocht neigde naar vervolgingswaan.³⁶ Evenals later in Freiburg zag Erasmus op iedere straathoek een franciscaner pij.³⁷ Vroegere beschermheren en vrienden

16.000 brieven schreef, zijn ongeveer 3.500 brieven bewaard gebleven. Zie Frans Pieter van Stam, 'Stukken dichterbij Calvijn door zijn brieven', *Radix*, 34 (2008), 299-308, 299. Justus Lipsius' briefwisseling omvat 4.300 brieven verdeeld over 700 correspondenten. M.E.H. Nicolette Mout, "Zielsrust en wijsheid onder een lichte sluier van bescheidenheid". De uitgave van de briefwisseling van Justus Lipsius (1547-1606)', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 122 (2007), 161-180, 166. Het aantal particuliere brieven van Constantijn Huygens wordt op 18.000 geschat. J.A.H.G.M. (Hans) Bots, *Republiek der Letteren. Ideaal en werkelijkheid* (Amsterdam 1977), 11.

31 Ep. 2000 en *Contemporaries*, s.v. Ferdinand.

32 Ep. 2073. Gedeeltelijke Engelse vertaling in Hans J. Hillerbrand, *Erasmus and His Age. Selected Letters and Writings* (New York/Evanston/Londen 1970), 19-21. Hillerbrand kwalificeert deze brief ten onrechte als een beschrijving van 'the style of life in his [scil. Erasmus's] household'.

33 Over zijn ziekten schrijft Erasmus uitvoerig in zijn brief van 14 maart 1525 aan Wilibald Pirckheimer. Ep. 1558. Zie verder Evert D. Baumann, *Medisch-historische studiën over Des. Erasmus* (Arnhem z.j.).

34 Froude, *Erasmus*, 364.

35 Johan Huizinga, *Erasmus*, in *Verzamelde werken*, VI (Haarlem 1950), 121 en 175.

36 Huizinga, *Erasmus*, 120.

37 Cornelis Reedijk, 'Das Lebensende des Erasmus', *Basler Zeitschrift* 57 (1958), 23-66. Zie voor Erasmus' laatste levensjaren bv. Idem, 'Erasmus, final modesty', in *Actes du Congrès Erasme organisé par la Municipalité de Rotterdam sous les auspices de l'Académie Royale Néerlandaise des Sciences et des Sciences Humaines. Rotterdam 27-29 octobre 1969* (Amsterdam/Londen 1971), 174-192.

liet hij vallen, soms zelfs in uiterst rancuneuze bewoordingen. ‘Wij zien’, schreef Huizinga, ‘zijn glimlach niet meer’.³⁸ Hieronder geef ik de vertaling van deze brief van de ongeveer zestigjarige geleerde aan de Friese adolescent.³⁹

Aan Haye van Cammingha, Bazel, 12 november 1528

Wij moeten wel onder hetzelfde gesternte geboren zijn, of er moet een geheime verwantschap tussen ons bestaan, beste Haye, omdat jij me geheel onbekend was, ik aan jou alleen van naam bekend was en ik desondanks meteen na een heel kort gesprek in genegenheid jegens jou ontbrandde – dat het jou eender gegaan is, ligt voor de hand, anders zou je niet per brief zo liefdevol en, als ik het zo mag zeggen, dringend om opname bij mij hebben gevraagd, terwijl jij toch in Dole zoveel kameraden uit edele geslachten in een zeer aangename studiegemeenschap en met dezelfde instelling als jij had. Een oud en bekend spreekwoord luidt: soort zoekt soort; hier moet een nieuwe en geheime natuurlijke kracht aan het werk zijn, zoals in een magneet, die het staal aantrekt. In mijn omstandigheden, edele jonge vriend, past niet zo maar een of andere huisgenoot; het voortdurende, soms ook weinig gemakkelijke wetenschappelijke werk, de ouderdom die zich steeds sterker laat voelen, vooral mijn gewaarwording, die mij aan de vergankelijkheid van al het aardse herinnert, dwingen mij eenzelvig te zijn en slechts met zeer weinigen omgang te hebben, terwijl het overigens wel mijn aard is, allen zo mogelijk alom van dienst te zijn. Maar als mijn eerste gevoel jou aangaande mij niet bedriegt, als jouw brief mij geen verkeerd beeld van jouw innerlijk heeft gegeven, als zij die jouw karakter dankzij de intensieve omgang met jou heel precies kennen de waarheid vertellen, dan zal het me niet spijten, een dergelijk mens in mijn huis op te nemen; ik hoop, dat je voor onze kleine leefgemeenschap een sieraad en een bron van vreugde zult zijn.

Dat zijn mijn gevoelens; jouw taak zou het nu zijn, verstandig op grond van de feiten een besluit te nemen en te zien, wat voor jou het beste is; daarbij zou ik niet willen, mijn beste Cammingha, dat je je om mijnentwille iets ontzegt. Je zult bij

---

38 Huizinga, *Erasmus*, 121. Zie ook Froude, *Erasmus*, II hoofdstuk 17.

39 Ep. 2073.

mij een tafel vinden die beter voorzien is van geletterde gesprekken dan van heerlijke spijzen en dranken. Overdaad is er zo verre van dat de dis nauwelijks minder sober is dan die van Pythagoras⁴⁰ en Diogenes,⁴¹ als eens bij hen thuis werd gegeten. Je zou kunnen zeggen dat je op een school van soberheid terecht bent gekomen of dat je gast bent bij maaltijden van Spartanen. Geen leven zou me tegelijk even gelukkig als rijk schijnen als wanneer een beslist sober iemand tegelijk een vrede geestesgesteldheid en een goede lichamelijke gezondheid geniet; dat men van tafel gaat beter voorzien van woorden dan wanneer men aan tafel gaat, dat de honger op zodanige wijze gestild is dat men zich niet hoeft te schamen voor geblaf van de maag, en dat het lichaam, bezwaard door het voedsel, de geest niet langer belast, als er een of andere studie of een andere serieuze bezigheid moet worden ondernomen.

Wat is immers minder aangenaam dan die banketten of beter gezegd die drinkgelagen, waar alles slechts geroezemoes en verward rumoer is; waar de genodigden gedwongen worden zoveel te drinken als hun wordt voorgeschreven, en waar iedereen zich te kwaad doet, zodat hij de ander schade berokkent. Men ervaart geen plezier, als het lichaam prooi is van ziekte: idem dito, welk plezier kan men ondervinden, wanneer de wijn de geest geheel heeft vertroebeld? Men zou slechts met moeite kunnen zeggen dat het meest tegenstrijdige aan de mens is zich drank zien te ontzeggen wanneer men dorstig is of verplicht worden te drinken wanneer men geen dorst heeft. Is dat, ik vraag het je, een festijn, of niet veeleer een kwelling? Ik zie nog af van de twisten, felle ruzies en andere dwaasheden die dronkenschap gewoonlijk met zich meebrengt; buiten beschouwing laat ik de schandelijke verspilling van geld (nooit kan het immers schaamtelozer worden uitgegeven), ik zeg niet hoe ernstig en onherstelbaar het tijdsverlies is, die de kostbaarste besteding is. Op dit ongezonde plezier volgt 's morgens een echte pijn: de geest is verdoofd, de maag wordt gefolterd, men heeft een afschuwelijke hoofdpijn. Soms zelfs moet men een koortsaanval als tol betalen voor deze uitpattingen. Bovendien een

40 Grieks filosoof, zesde eeuw voor Chr., geloofde in de zielsverhuizing. Stichtte na zijn vlucht van Samos naar Zuid-Italië een wiskundig-wetenschappelijke en filosofisch-religieuze school.

41 Diogenes de Cynicus, ca. 400 voor Chr., wilde van geen luxe weten.

kort genoeg, als het al die naam verdient, dat uitloopt op een lange kwelling. Wel zijn er altijd serieuzere kameraden om iemand in hun gedrag mee te slepen: men zou zeggen dat zij om niets anders naar school zijn gekomen dan om de studie van anderen tegen te werken.

Daarom ben je me zo dierbaar, mijn zeer geachte Haye: jij kunt bogen op een zeer illuster voorgeslacht, jij beschikt over voldoende vermogen, denk ik, om je alle luxe te veroorloven die je je kunt wensen; je bent nog geen twintig, daarnaast heb je Friesland als vaderland, waar over het algemeen luxe voor een deugd wordt gehouden en soberheid voor een ondeugd; toch gruw je zo van dergelijke dierlijke geneugten, dat niets je zoeter lijkt dan een zuinig en sober leven. Zonder twijfel herinner je je dat je naar de universiteit bent gegaan, om naar huis terug te keren als het ware van een rijke markt, beladen met waren aan schone letteren, en zodoende op jouw beurt het blazoen van je familie te sieren en het nog meer luister te verschaffen dan je er zelf van hebt ontvangen. Dat zijn in mijn ogen de kenmerken van iemand met een uitzonderlijk nobel karakter die geboren is voor de deugd. Niet minder terecht is ooit scherpzinnig gezegd, dat hij voor de Atheners deugdzaam is, die bijzonder deugdzaam hoort te zijn;⁴² evenzo is het nodig een zeer edele geest te hebben om niet door zo veel verleidingen tot ondeugd te kunnen worden bedorven. Je begiftigd te weten met een dergelijk karakter, door de getuigenis zowel schriftelijk als mondeling van velen die je in de familie kennen, daarmee kan ik je slechts feliciteren; en tegelijk hoop ik vast dat je jouw Friesland door je geschriften en leven beroemder maakt. Friesland schittert dankzij grote talenten. Om maar te zwijgen van de Canters en de Langen, wie is er goddelijker dan Rudolf Agricola? In diens roemrijke voetstappen treedt Haio Herman, een jongeman die allesbehalve middelmatig belooft te zijn, die op een dag de fakkel van de faam aan jou zal overdragen. Wat Viglius betreft, verheugt het me dat hij, zoals je schrijft, op dit moment aan de beterende hand is. Dat bewijst dat het allesbehalve ijdel is wat ze gewoonlijk zeggen, namelijk dat Friesland de zeer gelukkige ouder is van talenten, maar dat de geneugten van het leven verhinderen dat zij zich tot de toppunt van de deugd

42 *Adagia*, 3053; zie de aantekening van Allen.

verheffen. Met geen andere ondeugd gaan de Muzen⁴³ en Minerva⁴⁴ slechter samen dan met luxe en onmatigheid.

Aangezien ik dus begrijp dat niets je zoveel genoeg bezorgt als de schone letteren, zul je mij, als je dat goed kan doen, zowel een aangename als een zeer welkome gast zijn; je zult aan een filosofische tafel komen en ook, als je dat liever hebt, aan een medische/diëtistische. Heel wat mensen die eerst ziekenhuisklanten waren, hebben er een betere gezondheid gekregen: waarlijk, laat Nemesis⁴⁵ het niet horen, nog niemand van mijn disgenoten is ziek geworden. Ik heb er altijd zeer weinig, en alleen om bij maaltijden en tijdens de uren nadien wanneer ik pleeg uit te rusten van intensieve studie, vooral na het middagmaal, tenzij iets anders dringt de verveling van de eenzaamheid te verdrijven met wederzijdse gesprekken, waarvan we evenwel niet dulden dat ze vreemd zijn aan de Muzen. Als je van hen deel wilt uitmaken, zal ik me ervoor inspannen dat je van omgang met ons geen spijt zult krijgen. En als iets anders je lokt, wil ik dat je deze brief je als een wisselbrief ervan overtuigt, waar je ook bent of ik zal zijn, dat Erasmus is en altijd zal zijn een van hen die van ganser harte je alle goeds wensen, en dat je me niets tevergeefs zult vragen, als het tenminste iets is wat in mijn vermogen ligt. Het ga je goed.

Verzonden Bazel, 12 november 1528.

Allerlei vragen dringen zich nu op. Waar heeft Haye voldoende Latijn geleerd om Erasmus' brief te kunnen lezen? Hoe ontving Haye Erasmus' brief? Wie was de 'postbode', en hoe opereerden dergelijke boden, of waren vrienden als briefbezorgers actief?⁴⁶ Waarom noemde Erasmus in deze brief voor het eerst de naam van Viglius van Aytta (1507-1577)? Waarom wilde Erasmus Haye op diens verzoek opnemen in zijn *familia*,

43 De negen Muzen waren dochters van Zeus en Mnemosyne en golden als de beschermgodinnen van literatuur, muziek en dans.

44 Ook wel Athena of Pallas, maagdelijke godin van de wijsheid, geboren uit het hoofd van Jupiter.

45 Godin van de wrekende gerechtigheid.

46 Zie Henk Nellen, 'The Correspondence of Hugo Grotius', in Christiana Berkvens-Stevelinck, Hans Bots en Jens Häsel, eds., *Les grands intermediaires culturels de la République des Lettres. Études de réseaux de correspondances du XVIIe au XVIIIe siècles*. (Parijs 2005), 127-164, hier 150-151 ('The postal services') over het postverkeer in het begin van de zeventiende eeuw.

zijn *sodalitas Basiliensis* ofwel, in gewoon Nederlands, in zijn woning te Bazel? Is dit een vertrouwelijke brief (*epistola familiaris*)? Toonde Erasmus hier iets van zijn eigen binnenste? Was Erasmus uit op geldelijk gewin? Meende Erasmus echt dat Haye mogelijk de reeks van de vijf in de brief genoemde geleerden (Canter, Langen, Agricola, Haie Herman, Viglius) zou voortzetten? Anderen hebben sommige van deze vragen quasi-diepzinniger gesteld.⁴⁷ De voornaamste vragen blijven echter waarom Haye in Erasmus' huishouding wenste te worden opgenomen en waarom Erasmus hem graag in Bazel zag verschijnen? Willen we die vragen beantwoorden, dan moeten we weten wie Haye van Cammingha uit Leeuwarden was.

Een rusteloze geest: Haye van Cammingha

'Een licht en sieraad van onze adel' noemde de Friese edelman Aggaeus van Albada (ca. 1525-1587), op dat moment raadsheer bij het Hof van Friesland, Cammingha in de jaren 1550.⁴⁸ Het zou echter tot halverwege de twintigste eeuw duren voordat er een fragmentarische levensbeschrijving verscheen van Haye.⁴⁹ Een korte biografische schets van hem vinden we in het *Verhaal van Leeuwarden* van de uit Leeuwarden afkomstige landsgeschiedschrijver Simon Abbes Gabbema (1628-1688). Gabbema zocht zijn kracht doorgaans niet in een goede stijl. Maar in het volgende fragment overtrof hij zichzelf met een rake openingszin:

Haijo Harmannus Kamminga, Vryheer van Aameland wierde in 't jaar agtendevijftig,⁵⁰ doorgaans, maar t' onregt, wordt het vijftigste genoemd, omtrent het Weeshuis, door eenen Houwerda⁵¹ de kop geklooft. Hy was te Leeuwarden gebooren, 't wanneer, blijkt niet, zijnde een Eedelman van overoude stam, en

- 47 Lisa Jardine, *Erasmus, Man of Letters. The Construction of Charisma in Print* (Princeton 1993), 75.
- 48 Wiebe Bergsma, *Aggaeus van Albada (c. 1525-1587), Schwenckfeldiaan, staatsman en strijder voor verdraagzaamheid* (Meppel 1983), 2. Albada was getrouwd met Jets Aytta, een dochter van Viglius' broer Seerp. Edzo H. Waterbolk, m.m.v. Thomas S.H. Bos, *Vigliana. Bronnen, brieven en rekeningen betreffende Viglius van Aytta* (Groningen 1975), 125.
- 49 Henri de Vocht, *History of the Foundation and Rise of the Collegium Trilingue Lovaniense, 1517-1550* (4 dln; Leuven 1951-1955) II, 455-460; III, 210. Een korte levensloop van Haye bij M.-L. Polain, 'Note sur un livre portant un hommage d'Érasme', in: *Mélanges offerts à M. Émile Picot II* (Parijs 1913), 134-141 (ook op <http://www.mpaginae.nl/Polain/Camminga.htm>). Zie verder *Contemporaries I*, 251-252.
- 50 Haye stierf in 1556.
- 51 Wopke Eekhoff, *Geschiedkundige beschrijving van Leeuwarden, etc.*, 2 dln (Leeuwarden 1846) II, 389 identificeerde deze geweldenaar als Feije Houwerda van Meckema.

gezoogt met de room der zinnelijkxste zeeden; afgeregt op allerleye aadelijkke oeffeningen, ende die de konst doorknaauwt de natuur te baat had. Een vernuft, zeeker, doorzult in 't merg der letteren van beleeftheid en agtbaarste weetenschappen; jaa, die zijn weedergaade niet zag oovervliegende vonden met magtig cieraad van taal te ontvouwen. In de bloem van zijn jeugd onderhield hy groote gemeenschap met Erasmus van Rotterdam binnen Bazel, die naaderhand met brieven onderhouden is. Hy doorreisde Italien, Vrankrijk ende Duitsland: woonde de togt van Afrika by; voerde zwaare gedingen teegen d' Algemeen Bezorger van den Kooning ende het huis van Egmond, naa dat hy door 't overlijden van zijn broeder Wytzo, die, zonder oyr naa te laten, verscheide, de vrye heerlijkheid van Aameland quam te erven; waar in hem Hoppers, Viglius, en Albada, met de Hooge Voorlezer in de Regten tot Looven Gabriel Mudaeus en Reinier Tengnagel zeer behulpzaam waaren; wie 'er brieven, in Latijnsche taal, stof raakkende, onder my berusten: twee van Kamminga zijn my alleenlijk ter handen gekoomen, die ook, onlangs, met andere, door den druk gemeen gemaakt hebbe.

(...) Uit eenige brieven van Erasmus, by Merula en andere uitgegeeven, schijnt het, als of tussen dien verwonderlijkken Rotterdammer en beide Haaijoos, zoo Hermannus, als Kamminga eenige verkoelinge van vriendschap zy geweest.⁵²

Deze in particuliere spelling geschreven biografische schets van Cammingha kan sprokkelend uit allerlei bronnen nader worden gepreciseerd. Haye of Haio behoorde tot de 'oude stam' van het rijke en aanzienlijke geslacht van de Cammingha's in Leeuwarden, dat al aan het einde van de twaalfde eeuw in de bronnen wordt vermeld.⁵³ De Cammingha's bouwden bekende stinzen in Leeuwarden als het Amelandshuis en buiten de stad, de door Adriaan van Cronenburch in de zestiende eeuw op doek vereeuwigde Camminghaburg. Zij bezaten het collatierecht van de Leeuwarder Sint Catharinakerk en stichtten hoogstwaarschijnlijk het plaatselijk dominicanenklooster. In de veertiende eeuw stichtten zij de parochie Hoek als dochter van Leeuwarden-Nijehove. De parochie werd ook wel

52 Simon Abbes Gabbema, *Verhaal van de stad Leeuwarden* (Franeker 1701), 393-396.

53 Deze alinea berust, tenzij anders aangegeven, geheel op Paul N. Noomen, 'De familie Cammingha in de middeleeuwen: haar relatie met de stad Leeuwarden en haar positie in Oostergo', *Leeuwarder Historische Reeks* VI (1997), 10-98. Voor de Friese adelscultuur in de zestiende eeuw Idem, *Stinzen. in middeleeuws Friesland en hun bewoners* (Hilversum 2009), 214 e.v.

Camminghaburen genoemd.⁵⁴ Evenals andere Friese adellijke families tuigden zij het verleden van hun geslacht op met een indrukwekkende familiegeschiedenis. Zij zouden afstammen van de stamvader Hayo, de zoon van Friso, die in 313 voor Christus vanuit India in Friesland terecht kwam. Hayes verwant Bothe van Holdingha heeft aan deze genealogie nog een steentje bijgedragen. Door hun bezittingen, collatierechten en huwelijksallianties verwierven de Cammingha's zich een belangrijke plaats in de Leeuwarder en Friese geschiedenis. In de tweede helft van de vijftiende eeuw nam de invloed van de Cammingha's in Leeuwarden af.

Hayes jeugd

Haye werd omstreeks 1510 geboren in een van de 'trefflijcke edelehuysen', die volgens de landsgeschiedschrijver Pierius Winsemius (1586-1644) gebouwd waren door de families Cammingha, Unia, Minnema, Burmania, Camstra, Martena en anderen.⁵⁵ Hayes ouders waren P(i)eter van Cammingha, overleden in 1521, en Fouwel Eminga, gestorven in 1518, dochter van de zeer rijke Ids Eminga en N. Wiarda. Pieter was een zoon van Haye Jelmera/Heringa en Doed Dokema, de weduwe van Sicke van Cammingha, naar wie zij haar man en zoon vernoemde.⁵⁶ Hayes vader was hoofdeling te Leeuwarden en heer van Ameland. In 1487, ten tijde van het Bieroproer werd zijn Leeuwarder stins belegerd. In 1495 en 1504 werd hij genoemd als olderman in Leeuwarden en in 1504 werd hij voor het eerst vermeld als grietman van Leeuwarderadeel èn Tietjerksteradeel, een dubbelfunctie die hij deelde met Frans Minnema.⁵⁷ Als Schieringer was hij een aanhanger van het Saksische bewind. Uit het Register van Aanbreng, in 1511 samengesteld op last van de hertog van Saksen ten behoeve van de belasting op onroerend goed, blijkt dat Hayes vader tot de hoogstaangeslagenen van Friesland behoorde. Op deze lijst, die wordt aangevoerd door de raadsheren bij het Friese hof Hessel Martena (1461-

- .....
- 54 Otto D.J. Roemeling, 'De geestelijkheid in de drie parochies te Leeuwarden vóór de reformatie', in: *Leeuwarder Historische Reeks VIII* (2005), 3-51, 77 e.v.
- 55 Pier Winsemius, *Chronique ofte historische geschiedenissen van Vrieslant* (Franeker 1622), 'Beschrijvinghe der Steden', Leeuwarden. Evenals Gabbema memoreerde ook Winsemius de briefwisseling tussen Erasmus en Haye van Cammingha en Herman Hompen.
- 56 *Friese testamenten tot 1550*, Gerrit Verhoeven en Johannes A. Mol, eds. (Leeuwarden 1994), 508.
- 57 Gebaseerd op Oebele Vries en M.G. Oosterhout, *De Leeuwarder Stedstiole 1502-1504. Tekstuitgave met inleiding, aantekeningen, indices en glossarium* (Groningen 1982), 92 en Hobbe Baerdts van Sminia, *Nieuwe naamlijst van grietmannen van de vroegste tijden af tot het jaar 1795* (Leeuwarden 1837), 19-21.

1517) en Juw van Dekema (1449/50-1523), en Rienck Eminga alias Cammingha, staat Pieter als nummer acht vermeld.⁵⁸ Hayes vader werd in 1512 uit de heerschappen gekozen om de bekentenissen aan te horen van Gerbrand van Mockema (1466-1512) en Jemme Juwsma (1480-1512), die vervolgens door de Saksers werden terechtgesteld.⁵⁹ In 1515 huldigde hij, evenals zijn zwagers Rienck Eminga alias Cammingha en zijn schoonzoon Tjaerd van Burmania (1480-1541), Karel V als landsheer.

Evenals het geboortejaar van Erasmus is ook dat van Haye niet met zekerheid bekend. Erasmus deelde in zijn brief uit 1528 mee dat Haye toen nog geen twintig was, dus is het soms vermelde jaar van 1510 het meest waarschijnlijke. We mogen aannemen dat Haye in de ouderlijke stins, het Amelandshuis aan de oostelijke stadsrand van Leeuwarden, is geboren. Haye is mede door bedienden opgevoed. Hayes vader Pieter had een persoonlijke secretaris in dienst, de geleerde stadssecretaris Hemma Odda zin.⁶⁰ Haye zelf had als jongvolwassene een *famulus*, die hij er op uitstuurde om brieven te bezorgen. Door zijn geboorte in een adellijke familie, groeide Haye op in een stins die van steen was gebouwd, iets wat alleen voor stadsstinsen, kerken, kloosters en andere gebouwen van de clerus gold.⁶¹ De andere ongeveer 5.000 Leeuwarders woonden aan het begin van de zestiende eeuw in licht ontvlambare houten huizen. Er kwamen in huize Pieter van Cammingha geestelijken over de vloer, want vanwege het collatierecht dat de Cammingha's op de Catharina-kerk uitoefenden waren die afhankelijk van deze adellijke familie. Overigens correspondeerden twee bekende Leeuwarder pastoors, mr. Bernardus Bucho van Ayta (1464-1528) en mr. Johannes Sixtinus († 1519), met Erasmus.⁶² Er zijn ongetwijfeld boeken in huis geweest.

- 58 Johannes A. Faber, *Drie eeuwen Friesland. Economische en sociale ontwikkelingen van 1500 tot 1800* 2 dln (Leeuwarden 1973), 330-336.
- 59 Faber, *Drie eeuwen Friesland*, 654. Zie ook Martha Kist en Harmen Wind, *Een man van eer. Bloemlezing uit Jancko Douwama's geschriften* (Hilversum 2003) reg., s.v.
- 60 Oebele Vries, 'Hemma Odda zin, stedsskriuwer fan Ljouwert om 1500 hinne', *It Beaken* 43 (1981), 217-239. Hemma Odda schreef zich in 1471 in aan de Leuvense universiteit.
- 61 Jan A. Mulder, *Het stadhuis van Leeuwarden. Vijf eeuwen bestuurlijk en stedelijk prestige* (Leeuwarden 2005), 18-19.
- 62 Roemeling, 'Geestelijkheid', 19 en Oebele Vries, *Bernardus Bucho Ayta van Swichum. Vorstendinaar in priesterhabijt* (Gorredijk 2009). Zie ook de bijdrage van Jan Bloemendal in deze bundel.

Het in 1521 opgemaakte en later door dr. Keimpe Martena (ca. 1487-1538?)⁶³ ondertekende testament van Pieter, maakt duidelijk dat ook Haye niet armlastig hoefde te zijn, want als ongeveer elfjarige jongetje erfde hij het Amelandshuis te Leeuwarden met de hoven binnen de muren, ‘meyt heem ende dae hovenghe aftert huus aent bolwirck’.⁶⁴ Pieter had hooggespannen verwachtingen van zijn zoontje, want hij hoopte dat hij doctor in de beide rechten zou worden. De oudere broer Sicke moest toezien op Haye en de renten, die voorzover nodig, aan het Jacobijnerklooster in bewaring moesten worden gegeven. In Pieters laatste wilsbeschikking luidt deze passage over Haye in het Oudfries:

Foerd so wil ick dat Sicke, myn soen, schil sorgh hadde up Haye, myn zoen, ende schil syn rynthen wpperre ende needtraft deervan tho seynen to syn studium mey to dae foerfulgyen. Ende haeter wrhalt, dat schiller alle jeeren wplidzen ende bringen to dae jacopinen tho bywerryen, als Hayo byhoef is tho syn promotie dan deer tho synnen, ende byjerret mey dat men solang in studio halt datter in een doctor in bede riuchten promoviert wyrt.⁶⁵

De oudste broer, Wytze, kreeg de heerlijkheid Ameland toebedeeld, inclusief de titel van heer van Ameland. Nadat Wytze in 1541 op zijn beurt had getesteerd, vervielen deze heerlijkheid en de bijhorende titel aan Haye. Gedurende Hayes minderjarigheid werd het Amelandshuis bewoond door een telg van de Camstra’s.⁶⁶ Hayes vader Pieter was overigens niet de enige Friese edelman die testamentaire bepalingen naliet betreffende de opvoeding van een zoon.⁶⁷ Het testament vermeldde verder dat Gerrold van Herema als ‘foerstander’ van Pieters kinderen zou optreden. Gerrold fungeerde samen met heer Fedde Popkama en bovengenoemde

63 Kempo Martena uit Cornjum (ca. 1487-1538) had in Orléans, Leuven en Bologna gestudeerd en was vervolgens een zeer invloedrijk raadsheer in de jaren 1515-1538. Oebele Vries, Barendina S. Hempenius-van Dijk, Pieter Nieuwland en Paul Baks, *De Heeren van den Raede. Biografieën en groepsportret van de raadsheren van het Hof van Friesland, 1499-1811* (Hilversum/Leeuwarden 1999), 204-205 (aldaar afbeelding). Kempo's vader Doeke behoorde tot de tien rijkste Friezen. Faber, *Drie eeuwen Friesland*, 331.

64 *Friese testamenten*, 80.

65 *Friese testamenten*, 191-195, 193.

66 Eekhoff, *Geschiedkundige beschrijving*, II, 388.

67 Zie Samme Zijlstra, ‘Studie en studiefinanciering in Friesland in de late middeleeuwen en vroeg-moderne tijd. De gegevens uit de testamenten’, in: Johannes A. Mol, ed., *Zorgen voor zekerheid. Studies over Friese testamenten in de vijftiende en zestiende eeuw* (Leeuwarden 1994), 233-258.

Hemma Odda zin ook als executeur van het testament. Deze drie mannen behoorden tot de Leeuwarder elite. De hoofdelingenzoon Gerrold van Herema († 1538) was in 1521 raadsheer in het Hof van Friesland en gold als zeer vermogend. Erasmus schreef Gerrold een brief, die hem hoewel hij die als gevolg van Hayes onzorgvuldigheid pas twee jaar na dato ontving, met blijdschap vervulde.⁶⁸ Feddo Popkema was pastoor van de Oldehove en stond bekend om zijn grote rijkdom, zoals blijkt uit zijn in het Latijn gestelde testament van april 1523, waarin ook Haye is opgenomen.⁶⁹ De stadssecretaris en tevens particulier secretaris van Hayes vader, Hemma Odda zin was sedert 1508 lid van het stadsbestuur en kocht veel grond aan in Friesland.⁷⁰

De kleine stad Leeuwarden was in Hayes jeugd geen centrum van humanisme, zoals eerder Zwolle, Deventer of het klooster Aduard in de Friese Ommelanden dat waren geweest.⁷¹ Daarvoor ontbraken de basisvoorwaarden als een Latijnse school, belangrijke humanisten in het stadsbestuur en geleerde drukkers met ambities.⁷² De eerste Latijnse school werd pas in 1525 opgericht, van drukkersactiviteiten is weinig bekend en van een stadssecretaris van het kaliber van Rudolf Agricola als eerder in Groningen was geen sprake. In Leeuwarden volgde Haye, samen met onder meer Viglius van Aytta privé-onderwijs bij meester Antonius van Keulen (Antonius Coloniensis).⁷³ Van deze latere rector kregen eveneens Suffridus Petrus (1527-1597), Sibrandus Leo (-1588), Bernardus van Beima en Georgius Rataller (1528-1581) onderricht.⁷⁴

68 Zie bijlage I.

69 *Friese testamenten*, 197-201.

70 Vries, 'Hemma Odda zin'.

71 Zie voor de 'Aduarder kring' Jaap van Moolenbroek, 'De abtenkroniek van Aduard. Geleerdheid en devotie in een overgangstijd', in: Idem en Johannes A. Mol m.m.v. Jakob Loer, eds., *De abtenkroniek van Aduard. Studies, editie en vertaling* (Hilversum en Leeuwarden 2010), 21-52, 35 e.v.

72 Marcus De Schepper, 'Pieter Gillis (1486-1533), Antwerps humanist en vriend van Erasmus', in *Miscellanea Jean-Pierre Vanden Branden*, 283-295, 283.

73 'Vita Viglii', in Cornelius P. Hoyneck van Papendrecht, ed., *Analecta Belgica, in sex partes divisa* 3 dln, 6 banden (Den Haag 1743) I, 1, 6: 'Leopardiae apud patrum Buchonem habitans discere coepit, ac deinde variis usus magistris, postremò cuidam M. Antonio Coloniensi privatim instituendus fuit; ubi cum Hayone a Camminga, Tziepkone Zirxma, Joanne Brumers, ac Ambrosio Augustini apotecarii filio, coetaneis,' etc. De apothekerszoon Ambrosius Augustinus zou later nog in Leuven studeren. Zijlstra, *Het geleerde Friesland*, database. Zie ook Suffridus Petrus, *De scriptoribus Frisiae* (2e druk; Franeker 1699), 310.

74 Voor Suffridus Petrus die later hoogleraar in Erfurt en Keulen zou worden, zie Hidde Feenstra, 'Suffridus Petrus', in M. Schoor, ed., *Nieuwe Encyclopedie van Fryslân* (Gorredijk en Leeuwarden 2016), 2572. Voor de eveneens humanistisch gevormde Sibrandus

Studeren was ten tijde van Haye een kostbare aangelegenheid. Zo waren er kosten voor de studiereis, de inschrijving, het onderkomen en levensonderhoud en de aanschaf van boeken (die erg duur waren), papier en schrijfbenodigdheden.⁷⁵ Voor Haye stonden deze kosten een academische opleiding niet in de weg. Die universitaire studie van Haye begon in Leuven,⁷⁶ de enige universiteit in de Nederlanden. Studeerde hij onder ouderlijke dwang of uit humanistische of andere idealen?⁷⁷ We weten het niet exact, maar een academische opleiding werd gaandeweg steeds belangrijker voor de belangrijkste publieke functies, bijvoorbeeld voor het raadsheerschap in het Hof van Friesland. Sedert de jaren twintig van de zestiende eeuw was ruim dertig procent van alle in Leuven geïmmatriculeerden *nobilis*.⁷⁸ Er studeerden tal van Cammingha's in de oudste universiteitsstad in de Nederlanden. Sjouck, de zuster van Hayes vader, was gehuwd met Rienck Eminga, alias Cammingha, raadsheer bij het Hof van Friesland. Deze neef van Haye had een zoon Wytthie, die ook al raadsheer werd en dertien kinderen kreeg. Maar liefst zes zonen immatriculeerden in Leuven.⁷⁹

In Leuven werd een zekere Haye op 25 mei 1521 ingeschreven door de pas benoemde rector Joost Vroye (of Gavere, overleden in 1533):⁸⁰ 'Haymo filius Petri Kaminga de Leeuwardia, laycus, in legibus, Trajecten. dyoces. (nobilis)'.⁸¹ Het is verleidelijk om hierin onze Haye te zien; dan zou hij

Leo, later priester en pastoor, zie Matthijs Gerrits, 'Sibrandus Leo', in *Ibidem*, 2397 en Herman Th.M. Lambooy, *Sibrandus Leo en zijn abtenkronieken van de Friese premonstratenzerkloosters Lidlum en Mariëngaarde. Een nadere studie, editie en vertaling* (Hilversum 2008). Over de latere Graecus Georgius Rataller zie o.m. *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* 2, 1163-1164. Zie ook Jan G. Ottema, 'Over het leven van Suffridus Petrus Leovardiensis', *Jaarboek De Vrije Fries*, tweede deel (Leeuwarden 1842), 413-471, 420-421; Sybren Sybrandy, 'Georgius Ratallerus' in: Jan Bloemendal en Chris Heesakkers, eds., *Bio-bibliografie van Nederlandse Humanisten*. Digitale uitgave DWC/Huygens Instituut KNAW (Den Haag 2009). www.dwc.huygensinstituut.nl.

75 Zijlstra, 'Studie en studiefinanciering', 234-235.

76 Cf. Edmundus H.J. Reusens, Arnold H. Schillings en Joseph Wils, eds., *Matricule de l'Université de Louvain*, 3 dln (Brussel 1903-1954) III, 649-654 in 1521. Zijlstra, 'Studie en studiefinanciering', 243, nt. 39.

77 Hilde de Ridder-Symoens, 'Adel en universiteit. Humanistisch ideaal of bittere noodzaak?', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 93 (1980), 410-432.

78 Zijlstra, *Het geleerde Friesland*, 44-45.

79 Zijlstra, *Het geleerde Friesland*, database s.v. Cammingha en Vries e.a., *De Heeren van den Raede*, 181, 224-225.

80 *Contemporaries*, s.v. Vroye correspondeerde met Erasmus, die hem hoogachtte als vriend en geleerde. Hij was ook Erasmus' huisgenoot in De Lelie te Leuven.

81 Arnold H. Schillings, *Matricule de l'Université de Louvain* III (Bruxelles/Brussel 1958), 649.

zich al op zijn elfde hebben ingeschreven. Tenzij hij toch iets eerder is geboren, of het hier om een andere Haye Cammingha gaat.

Hoe het ook zij, Haye studeerde in Leuven rechten, net zoals vele andere Friezen onder wie degenen die hierboven reeds werden vermeld als raadsheren in het Hof van Friesland. Daar in Leuven was het, dat Agricola in aanraking was gekomen met de geest van Italië, dat Erasmus in 1504 een manuscript van Lorenzo Valla (1405/07-1457) had gevonden. Het was ook, aldus Viglius, een plaats waar de atmosfeer uitgesproken lieflijk was en de studie rustiger werd beoefend dan waar ook ter wereld.⁸² Haye op zijn beurt zat in Leuven aan de voeten van twee buitengewoon geleerde mannen, de graecus Rutger Rescius († 1545) en de latinist Conradus Goclenius (ca. 1497-1539). Haye studeerde ook aan het Drietalencollege (*Collegium Trilingue*), waar hij onderwijs kreeg in Grieks, Latijn en Hebreeuws. Haye woonde evenals niemand minder dan Maximiliaan van Bourgondië (1514-1558) en zijn leermeester Johan Becker († na 1536) in het huis van Robertus Virulus († na 1527). Virulus stond erom bekend *well-to-do students* in zijn huis op te nemen.⁸³ Over Hayes Leuvense studietijd is verder weinig bekend.

Na Leuven heeft Haye in het Duitse Rijk een lange studiereis gemaakt, maar welke universiteiten hij heeft bezocht weten we niet. Het adagium *mobiliora, nobiliora* gold zeker voor zijn peregrinerend bestaan.⁸⁴ Zeker is dat Haye in 1528 naar Dole wilde vertrekken en dat hij van zijn leermeester in Leuven, Johannes Becker, een brief meekreeg om die in Bazel bij Erasmus af te geven. Becker had vertrouwen in deze *Phrysius*, want hij beschreef hem als 'noster pridem convictor, nostri amantissimus nec minus nobis quoque charus'.⁸⁵ Vermoedelijk heeft Haye toen op doorreis naar Dole Erasmus in Bazel ontmoet.⁸⁶

In 1528 liet Haye zich in Dole inschrijven.⁸⁷ Hoewel er vele edelen woonden,⁸⁸ was deze universiteitsstad niet geliefd bij de adellijke Friezen tijdens hun academische studiereis. Er studeerden slechts elf Friezen en

82 Edzo H. Waterbolk, 'Rodolphus Agricola, Desiderius Erasmus en Viglius van Aytta. Een Leuvens triumviraat', in: Jozef C.L. Coppens, ed., *Scrinium Erasmianum I* (Leiden 1969), 129-149, 129.

83 *Contemporaries*, s.v.

84 *Adagium* in Zijlstra, *Het geleerde Friesland*, 18.

85 Ep. 1984, r. 36-37.

86 De Vocht, *Collegium Trilingue*, II, 456.

87 Waterbolk, *Rond Viglius van Aytta*, 15.

88 Zie Lucien Febvre, 'La vie noble', in: *Philippe II et la Franche-Comté. Étude d'histoire politique, religieuse et sociale*, ed. Réjeanne Toussaint (Parijs 1970²), 222 e.v.

een Groninger in de periode 1526-1620 aan deze universiteit.⁸⁹ Op 1 mei arriveerde Haye in Dole, waar hij de bentgenoten Viglius, Rienck van Burmania en Sjouke van Mellema aantrof.⁹⁰

Reeds acht dagen na Hayes aankomst schreef Viglius, de 'bolleboos en mentor' uit Friesland,⁹¹ aan zijn oom Bernard Bucho over Hayes aankomst in Dole. Een telkens terugkerend motief in brieven van humanisten en studenten, namelijk geldgebrek, ontbreekt ook niet in dit epistel:

Ik wacht nog altijd op het geld dat U onlangs heeft opgestuurd. De bode echter die het had moeten brengen, is nog niet gekomen. Ik zal het U dadelijk laten weten wanneer ik hoor waar het is en wanneer ik het zal ontvangen. U moet bovendien weten, dat op 1 mei, door een of ander toeval, de jonge adellijke Haye van Camingha bij ons is gekomen. Toen hij na een lange rondreis door Duitsland tenslotte in Dole arriveerde, konden we hem nauwelijks bij ons houden, vanwege de verlatenheid van deze stad en vanwege het niet zo grote aantal geleerden (als je het met Leuven mag vergelijken); zaken die mij bevalen en genoeg doen. Immers in klein gezelschap stijgt ons talent hoger als we weten met wie wij in studie wedijveren. Ik heb maar één kamer, en dan nog niet eens een grote; voor veel lieden immers is Europa nog te klein. Maar uiteindelijk hebben we hem kunnen overtuigen, en hoewel hij moe was, bleef hij maar doorwerken. Zo gaat het immers meestal: zij die eenmaal uit het nest zijn gevlogen, kunnen op geen enkele plaats stilstaan. Zo veel invloed heeft het wennen aan werken, zo veel invloed het voortdurend met genoeg veranderen van plaats, dat je niets lang kunt bekijken en voortdurend weer nieuwe dingen wilt zien. Tenslotte hebben wij de man er van af kunnen houden en hem ronduit gedwongen bij ons te blijven. Wij waren namelijk bang dat men hem onverhoeds en onverstandig elders zou strikken, wat zijn vrienden schade zou brengen, maar meer nog hemzelf: hij kon nergens anders naar toe of het zou moeten zijn dat hij liever terug had willen gaan. In Italië

89 Zijlstra, *Het geleerde Friesland*, 11 en 55. Dat er weinig Friezen in Dole studeerden, verbaast niet: Dole gold immers bij uitstek als een kweekvijver voor Bourgondisch-Habsburgs talent.

90 Cf. Jan G. Ottema, 'Over het leven van Suffridus Petrus Leovardiensis', 420-421.

91 Folkert Postma, *Viglius van Ayttā als humanist en diplomaat 1507-1549* (Zutphen 1983), 19.

kunnen we immers niet zijn vanwege het geweld en de honger.
Voor de Fransen zijn wij vijanden; in Duitsland is er niet alleen
het grootste gevaar voor lijf en leden;...⁹²

Viglius was de man die gedurende Hayes leven al dan niet achter de coulissen een belangrijke rol heeft gespeeld. Viglius' scherpe psychologische portret was juist, want Haye heeft zich slechts korte tijd in Dole opgehouden. Erasmus' uitnodiging om naar Bazel te reizen, kwam dus voor Haye op een goed moment. Het jaar 1529 was ongetwijfeld voor Haye zijn 'wonderjaar', want hij woonde bij Erasmus thuis, die de omgang met de getalenteerde Fries zeer op prijs stelde; de meester schreef vleiende brieven aan derden over zijn Friese huisgenoot en Haye kreeg een prachtig exemplaar van de verzamelde werken van Seneca cadeau.⁹³

Erasmus als briefschrijver

Hoe moeten we de brief van Erasmus aan Cammingha dan waarderen? Wie een brief van Erasmus – of die van Haye – wil begrijpen naar vorm en inhoud, moet beseffen dat die brieven behoren tot het genre van de humanistenbrieven, met alle interpretatieproblemen die dat oplevert. Erasmus was een echte briefschrijver.⁹⁴ Een brief was voor hem een ge-

92 'Pecuniam autem nuper a te missam adhuc expecto. Mercator autem qui eam adferre debuit, nondum advenit. Faciam te statim certiozem, ubi audiero quo loco sit, et an eam accepturus sim. Illud etiam scire debes, Calendis Maiis, nescio quo fato, *Haijonem Camminga* juvenem nobilem huc advenisse. Is cum longa peregrinatione per Germaniam tandem Dolam attigisset, vix a nobis retineri potuit, ob solitudinem hujus oppidi, et Scholasticorum non ita magnum numerum, si cum Lovanio conferre lubet, quae tamen me et delectant et juvant. Magis enim inter paucos virtus exurgit, cum noscere queamus cum quibus nobis de studio certamen est. Me autem unicum cubiculum capit, idque non adeo magnum: plerisque etiam Europa nimis parva est. Persuasimus tamen tandem: et quamvis fatigatus esset, satiari tamen quotidianis laboribus non potuit. Sic sane fieri plerumque solet, ut qui semel e nido evolarint, nullo plane loco consistere queant. Tantum habet momenti et laborum consuetudo, et perpetua regionum non sine delectatione mutatio: ut videre nihil possis, aliud atque aliud semper velis. Deterruimus postremo hominem, et plane ut hic nobiscum maneret, coegimus. Verebamur enim ne alibi in retia incideret imprudens et incautus, magno amicorum, sed majore suo malo: nec alio ire poterat nisi redire maluisset. Ex Italia enim armis et fame excludimur: Gallis hostes sumus: in Germania non summum modo corporis discrimen est ...' Hoyneck, *Analecta*, II,1, 5-6.

93 Zie voor de verspreiding van boeken van Erasmus in Friesland ook de bijdrage van Piter van Tuinen in deze bundel.

94 Vgl. Alois Gerlo, *Erasmus van Rotterdam. Zeven studies* (Nieuwkoop 1988), 7-23 en 61-73 en Miekske L. van Poll-van de Lisdonk, *Humanisten, brieven en proverbia* (Amersfoort 2005) en de aldaar genoemde literatuur.

sprek met afwezig. ⁹⁵ Hij had honderdvijftig varianten voor de zin ‘Uw/jouw brief heeft me erg behaagd’ tot zijn beschikking. ⁹⁶ Gewapend met de retoricaboeken van Cicero en Quintilianus hanteerde Erasmus in zijn brieven ook de stijlfiguur van de overdrijving, de hyperbool. ⁹⁷ De humanist heeft in zijn omvangrijke boek *De conscribendis epistolis* (Over het schrijven van brieven), dat in 1522 in Bazel verscheen en dat in de zestiende eeuw maar liefst tachtig maal werd herdrukt, zeer uitvoerig de ideale brief beschreven. ⁹⁸

Erasmus’ brieven werden al tijdens zijn leven gepubliceerd. Volgens hemzelf gebeurde dat tegen zijn zin, zo schreef hij in 1521 vanuit Bazel aan Beatus Rhenanus (1485-1547). Als jonge en oudere man schreef hij veel brieven, maar die waren niet voor publicatie bestemd:

Als jongen en ook op latere leeftijd schreef ik zeer veel brieven, waaronder nauwelijks één met het oog op publicatie. Ik oefende mijn pen, ik kortte mijn vrije tijd, ik maakte me vrolijk met mijn kennissen, ik gaf toe aan mijn zin voor humor en ten slotte deed ik niets dan mezelf oefenen en mezelf amuseren, zonder in het minst te verwachten dat vrienden zulke beuzelarijen zouden overschrijven of bewaren. ⁹⁹

Hier loog de Rotterdamse geleerde dat het gedrukt staat, want reeds in 1498 overwoog hij zijn brieven uit te geven. Erasmus werkte bewust aan een epistolair oeuvre; maar liefst twaalfhonderd brieven die hij schreef of ontving waren bij zijn dood in gedrukte vorm beschikbaar voor een

95 Ep. 1713.

96 Papy, ‘Inleiding’, 22.

97 Zie M.J. Steens, ‘Inleiding’, in: *De correspondentie van Desiderius Erasmus I* (Rotterdam 2004) I, 16-18. Voortaan afgekort als *Correspondentie*.

98 ‘Itidem et ego eam Epistolam optimam iudico, quae a vulgato hoc et indocto literarum genere quam longissime recedat: quae sententiis exquisitissimis, verbis electissimis, sed aptis constat: quae argumento, loco, tempori, personae, quam maxime sit accomodata, quae amplissimis de rebus agens, sit gravissima: de mediocribus, concinna: de humilibus, elegans, et faceta: in iocis acumine delectet ac lepore, in encomiis apparatu: in exhortando vehemens sit et animosa: in consolando blanda sit, et amica: in suadendo, gravis sit et sentiosa: in narrando, lucida et graphica: in petendo, verecunda: in commendando, officiosa; in rebus secundis, gratulabunda: in afflictis, seria’. ASD, I-2, 222-223. Voor het aantal herdrukken zie Gerlo, *Erasmus*, 69.

99 Ep. 1206. Vertaling ontleend aan Papy, ‘Inleiding’, 15. De brief diende als woord vooraf in Erasmus’ *Epistolae ad diversos*.

ruim lezerspubliek.¹⁰⁰ 'Hij toont zich', zo concludeert Jan Papy, 'in zijn brievenverzamelingen – steeds het resultaat van een zorgvuldige "selectie" – slechts zoals hij wil gezien worden door het nageslacht, hij creëert zijn eigen "Erasmus" voor de *posteritas*'.¹⁰¹ Erasmus' brief aan Haye van november 1528 rolde reeds een jaar later in het imposante *Opus epistolarum* bij Hieronymus Froben (1501-1563) van de persen.

Erasmus had geen moeite met het verzwijgen van de waarheid. Humanisten konden soms meesterlijk hún waarheid op eigenzinnige wijze voorstellen. Erasmus was bovendien op bijna pathologische wijze overtuigd van zijn eigen grootsheid. Zijn egocentrisme komt sterk naar voren in een brief die Erasmus wellicht in december 1500 aan zijn vriend Jacob Batt (ca. 1466-1502) schreef. Daarin poogde hij Anna van Borssele (ca. 1471-1518), die toen als voogd voor haar zoon Adolf van Bourgondië (1489/90-1540) optrad, geld te ontfutselen:¹⁰² 'Ik ben me er heel goed van bewust dat velen een prebende van haar willen, maar dan moet je er maar op wijzen dat ik uniek ben, als je mij met vele anderen vergelijkt ... etc. Je bent stellig je oude gewoonte om er op los te liegen voor Erasmus nog niet vergeten'.¹⁰³ Erasmus schreef deze brief weliswaar in een periode dat hij niet rijk was, maar niettemin: welke briljant gepromoveerde onderzoeker zou nu dergelijke zinnen kunnen schrijven aan beoogde geldschietters, zij het in een andere maatschappelijke context? Willen we humanistenbrieven in het algemeen begrijpen, dan is ten eerste duidelijk dat die geschreven zijn door *mannen* met een groot gevoel van eigenwaarde, die vaak leden aan narcisme en die soms niet aarzelden zichzelf wel erg op te hemelen.¹⁰⁴ Ten tweede staat voor ons gevoel de topiek in

100 Papy, 'Inleiding', 15 e.v. Zie ook het scherpe, maar overtrokken oordeel van Jardine, *Erasmus, Man of Letters*, 153: 'But in the case of the *Opus epistolarum Erasmi*, the whole scholarly edifice is built upon the incompatible assumption that every Erasmus letter is a neutral 'document' offering true insight into the life of the great man of letters'.

101 Papy, 'Inleiding', 17.

102 Meer over de banden tussen Anna van Borssele, Adolf van Bourgondië, Jacob Batt en Erasmus bij Louis Sicking, 'Borssele, Anna van', in *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*. Zie daarvoor <http://resources.huysens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Borssele>

103 Ep. 139. Vert. *Correspondentie*, 295. Nog dieper buigt Erasmus *pecuniae causa* voor Anna van Borssele in het stof in Ep. 145. Na de derde beroemdste Maria, 'de moeder van de maagd Maria en de grootmoeder van Jezus, God en Mens, etc.', wil Erasmus de vrouwe van Veere aan deze reeks van Anna's toevoegen! Steens spreekt in de 'Inleiding' van 'ongehoorde vleierij' Ibidem, 9.

104 'Schrijf haar verder dat ik nergens de doctorsgraad beter kan halen dan in Italië, maar dat een reis naar Italië, vooral voor iemand van zwakke gezondheid, niet mogelijk is zonder een grote som geld; vooral ook niet omdat ik daar, gezien de reputatie die

humanistenbrieven vaak ‘echtheid’ in de weg; gekunsteldheid is vaak een kenmerk van een humanistenbrief. De schrijvers, onder wie ook Hays, van die brieven hebben graag haast, schrijven dus *raptim*, of de bode staat voor de deur of hij is juist afwezig.¹⁰⁵ Ten derde draaide ook in de geleerdenwereld vaak alles om geld, terwijl daar in Erasmus’ latere leven geen gebrek aan was.¹⁰⁶ Ten vierde waren de briefwisselingen van geleerden vaak uitingen van instrumentele vriendschappen.¹⁰⁷ Ten vijfde waren brieven in Erasmus’ tijd een ‘vehikel voor nieuws’,¹⁰⁸ niet alleen bestemd om in zogenaamde kleine kringen van vrienden te worden voorgelezen met commentaar van de bezorger,¹⁰⁹ maar ook om zo snel mogelijk te worden gedrukt in bloemlezingen (*florilegia*) van literair verantwoorde brieven. Erasmus werkte bewust aan de drukgang en catalogisering van zijn eigen brieven en werken,¹¹⁰ zoals de snelle publicatie van Erasmus’ brief aan Hays bewijst.¹¹¹ Ik kan mijn opsomming van voorbehouden wel

ik heb in de wereld der letteren, niet al te armoedig kan leven. Maak haar goed duidelijk dat ik door mijn werken meer kan bijdragen aan haar roem dan al die andere theologen die zij steunt. Zij preken wat voor het gewone volk, maar wat ik schrijf, zal altijd voortleven. In één of twee kerken luistert men naar hun dom gewauwel, terwijl mijn boeken over de hele wereld worden gelezen, door Grieken, Latijnen, door alle volkeren. Zeg haar maar dat dat domme slag theologen altijd en overal in grote mate voorhanden zal zijn, maar dat je iemand als ik ternauwernood in vele eeuwen aantreft’. Ep. 139 Vertaling in *Correspondentie*. Erasmus heeft bladzijden geschreven die het waard zijn om te worden opgenomen in ‘une anthologie de la flatterie’. Vanden Branden, ‘Erasmie et l’argent’, 477.

- 105 Zie bijv. Saskia Stegeman, *Patronage en dienstverlening. Het network van Theodorus Janssonius van Almeloveen (1657-1712) in de Republiek der Letteren* (Nijmegen 1996), 116 e.v. voor een latere periode. Agricola eindigde zijn brieven soms ‘properantissime’, ‘propere’, ‘prepropere’, ‘nuncius interpellat’, ‘vides festinationem meam’, etc. Agricola, *Letters*, passim.
- 106 Zie bijvoorbeeld Ep. 143 en 145.
- 107 Zie Wiebe Bergsma, ‘Een geleerde en zijn tuin. Over de vriendschap tussen Lubbertus en Vulcanius’, *De zeventiende eeuw*, 20 (2004), 96-121, en de daar genoemde literatuur.
- 108 Paul G. Hoftijzer, ‘Bij wijze van inleiding. De brief in de vroegmoderne tijd’, in: Idem, Otto S. Lankhorst en Henk J.M. Nellen, eds., *Papieren betrekkingen. Zevenentwintig brieven uit de vroegmoderne tijd* (Nijmegen 2005), 9-20, 10 e.v.
- 109 Zo eindigde Erasmus bijvoorbeeld in 1499 een brief aan Jacob Canter met de woorden: ‘Het is niet mogelijk en ook niet nodig om méér te schrijven; de bringer van deze brief zal u alles persoonlijk vertellen; hij is mijn metgezel bij mijn studies en bij alles’. Ep. 32, vertaling in *Correspondentie*.
- 110 Zie Cornelis Reedijk, *Tandem bona causa triumphat. Zur Geschichte des Gesamtwerkes des Erasmus von Rotterdam* (Bazel/Stuttgart 1980).
- 111 Zie vorige pagina.

uitbreiden, maar het zal duidelijk zijn dat voorzichtigheid ten aanzien van Erasmus' brieven als bron voor concrete gegevens of ideeën op zijn plaats is, ook in zijn brief aan Cammingha.

Friezen in Dole

Voor een goed begrip van Erasmus' brief aan Heye van Cammingha is het ook van belang te weten wie die bentgenoten waren die zich in 1528 in Dole ophielden; de kameraden uit edele Friese geslachten die volgens Erasmus in de universiteitsstad in de Franche-Comté een aangename studiegemeenschap vormden. Een van die Friezen was Viglius van Aytta, die Erasmus toen al wel kende, maar met wie hij in november 1528 nog niet correspondeerde. Uit een brief van Viglius van 7 januari 1529 vanuit Dole aan zijn patroon Bernard Bucho van Aytta blijkt wie deze illustere Friezen zijn. Deze brief zou zijn oom overigens niet meer bereiken, want die was op 3 december 1528 overleden. Dit epistel geeft een mooie indruk van de nood van Viglius en zijn vrienden in de Franche-Comté. Viglius spreekt zelfs van onheilsvolle voorspellingen in verband met dreigend oorlogsgeweld. Wie was deze al vaker genoemde Viglius?

Anders dan Heye van Cammingha was Viglius niet van adel. Wel stamde hij uit een eigenerfde Friese familie.¹¹² Viglius werd geboren op Barrahuis onder Leeuwarden op 19 oktober 1507 als tweede zoon van de boer Folkert Aytta en Ida Hania. In 1513 overleed Viglius' oudste broer. Dat was voor Viglius' oom Bernard Bucho een reden om zijn neef in Leeuwarden in zijn huis op te nemen. Bernard Bucho was in die jaren raadsheer in het Hof van Friesland en tevens pastoor van de rijke Sint Vitus van Oldehove.¹¹³ Aanvankelijk kreeg Viglius onderricht van de kapelaan van Bernard Bucho, maar later werd hij naar de Latijnse school gestuurd, die onder leiding stond van bovengenoemde Antonius van Keulen. In 1519 vertrok Bernard Bucho naar Den Haag waar hij werd benoemd tot deken van de hofkapel en raadsheer ordinaris in het Hof van Holland.¹¹⁴ Viglius' vader zond hem samen met zijn broer Rintje in 1520 aanvankelijk naar de beroemde kapittelschool van Deventer. Maar al gauw vertrok Viglius naar zijn oom in Den Haag, die hem op zijn beurt toevertrouwde aan de humanist Jacob Volkerts.¹¹⁵ In 1522 vertrok Viglius, na in de herfst van dat jaar in Utrecht de tonsuur te hebben ontvangen, naar Leuven waar hij tot

112 Voorzover niet anders vermeld gebaseerd op Folkert Postma, 'Viglius Zuichemius ab Aytta', in *Nationaal Biografisch Woordenboek* 8 (Brussel 1979), 837-855 en idem, *Viglius van Aytta*. Zie ook nt 90.

113 Vries e.a., *De Heeren van den Raede*, 179-180.

114 Vries e.a., *De Heeren van den Raede*, 180.

115 Zie bijv. Postma, *Viglius van Aytta als humanist en diplomaat*, 16, 17, 19 en 168 nt 17.

1524, net zoals Haye bij Rutger Rescius en Conradus Goclenius colleges Grieks en Latijn volgde aan het *Collegium Trilingue*. Dit onderwijs moet aan Viglius goed zijn besteed, want uit de oudst bewaard gebleven brief van Viglius d.d. 17 januari 1525, geschreven aan Bernard Bucho, waarin hij Cicero prijst en zijn oom om geld vraagt om boeken van deze Romein te kunnen kopen, blijkt dat hij het Latijn hanteert 'met het meesterschap van de volmaakte humanist'.¹¹⁶

In 1524 begon Viglius zijn studie rechten, maar die viel tegen, omdat de Leuvense juristen zich nog vastklampten aan de traditionele *mos italicus* en niet ontvankelijk waren voor de kritische bronnenstudie, zoals die in Frankrijk door Budaeus (1468-1540) en Alciatus (1492-1550) werd beoefend. In 1526 vertrok hij naar Dole, waar zijn begaafdheid onder meer bleek uit zijn baan als repetitor van de *Instituten* voor jonge studenten die bij hem in huis woonden, onder wie de broers van de echtgenote van Anton Fugger (1493-1560) uit Augsburg, de grote bankier en financier van Karel V. In Dole hoorde Viglius dat zijn oom was overleden. Dit verlies compenseerde hij door contact te zoeken en te leggen met Erasmus. In Dole schreef Viglius dus de brief aan zijn oom, die duidelijk maakt wie die edele Friezen waren op wie Erasmus doelde in zijn brief aan Haye.

Gegroet. Uitvoerig en vaak heb ik voor enige weken aan u, zeer geliefde heer oom, over mijn zaken geschreven, maar tot nu toe wacht ik op uw antwoord. Want na die brief, die u door middel van mijn Sjouke hebt laten bezorgen, heb ik geen enkel schrijven van u ontvangen. Heel graag wil ik weten, hoe u het maakt, wat u over mij besluit, in hoeverre mijn plannen voldoende bij u in de smaak vallen. Bij herhaling heb ik over Haye geschreven en of broers het toelaten dat hun broer door gebrek aan eten hier te gronde gaat. Ik zie waarachtig niet, wat er van hem zou zijn gekomen, als ik hem niet in zijn gebrek te hulp was gesnel; ondertussen ben ik in twijfel en in zorg over wat u op dit punt wilt; ik vrees immers, dat u in deze kwestie van mij het grote oordeel vergt. Daar komt ook een gelijke situatie van mijn verwant Van Burmania nog bij. Ik in mijn eentje word opgezadeld met de last van hen beiden; help mij nog eenmaal hier van af; zeker niet voor de tweede keer zal ik me aan deze gok wagen. Aan mijn laatste brief heb ik een brief toegevoegd

---

¹¹⁶ Postma, *Viglius van Aytta*, 17.

die gericht was aan de zoon van heer Willem van Truchsess;¹¹⁷
 breng me er alstublieft van op de hoogte, hoe zorgvuldig u die
 zaak tot een einde hebt gebracht: want dagelijks wordt door die
 lieden een beroep gedaan op mijn plichtsgevoel.¹¹⁸

Rijkdom hoefde geen garantie te zijn voor een vlotte voortgang van de studie gezien Viglius' klachten over de zorgwekkende toestand waarin Haye zich bevond en de geringe bereidheid van Hayes broers om financieel bij te springen. Sicke, Haye en Wytze waren weliswaar door hun vader rijkelijk met roerende en onroerende goederen bedeeld, maar zekerheid over het krijgen van wissels of contact geld impliceerde dat beslist niet. In Dole studeerden op dat ogenblik naast Viglius volgende Friezen: Haye, Sjouke en Burmania. Met Sjouke wordt de edelman Sjouke van Mellema bedoeld. De vermelde Burmania moet wel Rienck van Burmania zijn. Zij immatriculeerden respectievelijk in 1526 en 1528 in Dole.¹¹⁹ Voor Sjouke van Mellema vormt het voor de intellectuele geschiedenis van Friesland belangwekkende, encyclopedische boek met 165 Friese 'schrijvers' van de latere landsgeschiedschrijver Suffridus Petrus *De Scriptoribus Frisiae* (Keulen 1593) een bron van enige kennis. Deze geleerde Leeuwarder Sjoerd Pieters weet te melden dat Viglius in 1526 met Sjouke naar Dole is vertrokken.¹²⁰ Sjouke was de zoon van Poppo van Mellema, ook Remmertsma genoemd, en Eelts Gaukema. Poppo was van 1517 tot 1539 grietman van Oostdongeradeel en woonde op Mellema-state in Oostrom.¹²¹ Poppo had vier zoons en twee dochters, die allen kinderloos zouden overlijden, behalve Luts die zou trouwen met Hessel van Feytsma, die in 1545 in Leuven immatriculeerde. Van Sjoukes broers is bekend dat Hessel en Ritske in Leuven studeerden en Ofko zowel in Leuven als in Keulen.¹²² Ook Sjouke mocht delen, want zo moeten we dit

- .....
- 117 Het ging om Otto von Turschess von Waldburg (1514-1573); zie Ferdinand Siebert, *Zwischen Kaiser und Pabst. Kardinal Truchsess von Waldburg und die Anfänge der Gegenreformation in Deutschland* (Berlijn 1953), Postma, *Viglius van Ayta als humanist en diplomaat*, 30 en 173, n. 108.
- 118 Waterbolk, *Rond Viglius van Ayta*, 17.
- 119 Zijlstra, *Het geleerde Friesland*, database.
- 120 'Valedictio igitur apud Hagam patre Folcardo, qui eodem venerat patruoque Buchone 27. Septemb. anno 1526 Dolam in Burgund cum nobili adolescente Sjouckone à Mellema conterraneo ac familiari suo profectus fuit'. Suffridus Petrus, *De scriptoribus Frisiae*, 314.
- 121 Baerdts van Sminia, *Nieuwe naamlijst*, 78.
- 122 Montanus de Haan en Arent van Halmael, *Stamboek van den Frieschen, vroegeren en lateren, adel, uit oude en echte bescheiden en aanteekeningen, en met bijvoeging van de wapens der onderscheidene geslachten, opgemaakt*, II (Leeuwarden, 1846), 74.

wel noemen, in de correspondentie met de jonge, reeds vroeg een groot overwicht bezittende Viglius.

De genoemde Burmania is dus hoogstwaarschijnlijk Rienck van Burmania, de zoon van Douwe van Burmania, grietman van Wonseradeel (ca. 1511-1523) en Ferwerderadeel (1525-1543) en Ath Pierdr Bonninga van Sjaerdema.¹²³ Rienck is omstreeks 1530 ook ingeschreven in Bourges. Hij is gepromoveerd, maar waar is niet bekend. Hij zou in 1537 tot zijn dood in 1541 raadsheer zijn in het Hof van Friesland.¹²⁴ Hij fungeerde als briefbezorger voor Erasmus en Amerbach (1440-1513).¹²⁵

Erasmus was doorgaans goed op de hoogte van wat er zich in de wereld van studenten, geleerden en drukkers afspeelde. Hij wist van Viglius' ziekte,¹²⁶ en dus is het hoogstwaarschijnlijk dat hij wist wie er in Dole in november verbleven, te meer daar de afstand tussen Bazel en Dole niet groot was.¹²⁷ Het is niet onwaarschijnlijk dat Erasmus, wiens *familia* in 1528 steeds kleiner werd, gedacht heeft dat hij via de rijke Cammingha ook andere adellijke, rijke of geleerde Friezen aan zich zou kunnen binden.

Waarom Haye?

Duidelijk is dat Haye hoopte in Erasmus' gemeenschap van geleerden, betalende gasten en dienaren of *domus musarum* te worden opgenomen. Haye's vader wilde blijkens zijn in 1521 opgestelde testament graag dat zoonlief zou promoveren in de beide rechten en voor Haye zelf was de omgang met Erasmus ook een middel om vooruit te komen. In het jaar dat dit testament werd opgesteld schreef Erasmus aan de oom en mecenas van Viglius, Bernard Bucho van Aytta: 'Dat de Friese natie warm loopt voor de literatuur, is werkelijk niets nieuws, aangezien ze ons al lang geleden Rudolf Agricola, von Langen en de familie Canter heeft geschonken. Dat rijke mensen van hoge afkomst hun kinderen ongeschikt achten om hun bezit en illustere naam te erven, als ze niet gevormd zijn

123 Ontleend aan Vries e.a., *De Heeren van den Raede*, 236.

124 C.G. van Leijzenhorst verwacht in zijn lemma in *Contemporaries* twee Burmania's.

125 *Amerbachkorrespondenz*, nr. 1950.

126 Zie boven, 16 en de bijdrage van Deneire.

127 In verband met de door Viglius gezochte vriendschap met Erasmus merkt Suffridus Petrus, *De scriptoribus Frisiae*, 315 op dat Bazel 'non longè a Dola distat' (166 kilometer in vogelvucht; anno 2017 bedraagt de kortste afstand over de weg ruim tweehonderd kilometer).

door hogere studie, dat is iets nieuws en daarvoor mogen we deze gelukkige tijden dankbaar zijn.¹²⁸

Ook Erasmus wilde van zijn kant graag dat Haye bij hem zou komen wonen, zoals hij een paar jaar later die andere Fries Viglius van Aytta graag in Freiburg bij zich in huis zou hebben en hij bereid was hem een belangrijke plaats in zijn testament te gunnen. De behandelde brief die Erasmus aan Haye, en dus indirect aan zijn Friese bentgenoten Burmania, Mellema en Aytta, in Dole schreef, maakt dit duidelijk. Deze brief is een stilistisch juweel; retoriek en functionele retorica zijn meesterlijk verweven conform de richtlijnen die Erasmus jaren eerder in zijn *De conscribendis epistolis* had gegeven. De opbouw verloopt volgens de klassieke retorica: *salutatio*, *captatio benevolentiae*, *narratio*, *petitio* en *conclusio*. Het is duidelijk dat Erasmus Cammingha paaide door hem ten eerste te imponeren als brieveschrijver. Ten tweede bezong Erasmus op goed humanistische wijze de deugden van zijn beoogde betalende kostganger en zijn voorgeslacht: illuster, geleerd en niet onvermogen (uiteraard in de typisch erasmiaanse stijlfiguur *obiter dicta*, in het voorbijgaan). Ten derde wees Erasmus op de geleerde *convivia* die in Bazel werden gehouden en waar geleerden en kostgangers tijdens een sober maal de *studia humanitatis* beoefenden. Ten vierde heeft Erasmus geprobeerd de vermogende Fries over te halen plaats te nemen in zijn Bazelse geleerdenkring, waarmee hij zou kunnen opklimmen naar de erasmiaanse Olympus. Dit deed hij door Haye alvast een plaats te gunnen in een pantheon van meest Friese geleerden, van de Canters, de goddelijke Rudolf Agricola en diens kring van geleerde kringen rond het klooster Aduard, Hayo Hermann Hompen, die in Agricola's voetstappen trad en aan Haye de fakkel zou overdragen, en het aanstormende juridische talent Viglius van Aytta.¹²⁹

De belangrijkste humanist was de uit Baflo afkomstige Fries Rudolf Agricola wiens naam zo vaak genoemd wordt in zijn correspondentie met de in dit artikel genoemde Friezen.¹³⁰ In 1489 liet Erasmus voor het eerst de naam van Agricola, die hij als twaalfjarige jongen in Deventer nog had gezien,¹³¹ vallen in een brief aan zijn vriend de augustijner kannunnik Cornelis Gerard (Aurelius, ca. 1460-1531). Aurelius was van mening dat alleen de Venetiaanse humanist Girolamo Balbi (overleden na 1531) in de voetsporen kon treden van de klassieken. Volgens Erasmus

128 Ep. 1237, vert. *Correspondentie*. Zie voor Viglius'oom Vries, *Bernardus Bucho Aytta van Swichum*.

129 Rudolf von Langen was een Westfaal. Over hem Jan C. Bedaux, *Hegius Poeta. Het leven en de Latijnse gedichten van Alexander Hegius* (Deventer 1998) passim.

130 Fokke Akkerman, ed., *Rudolph Agricola. Six Lives and Erasmus's Testimonies* (Assen 2012).

131 Waterbolk, *Verspreide opstellen*, 27 e.v.

echter waren er in zijn tijd talrijke schrijvers die in de buurt kwamen van de welsprekendheid van de Ouden, onder wie zijn Deventer leermeester Alexander Hegius (1439/40-1498), rector van de Sint-Lebuïnusschool,¹³² en Rudolf Agricola, 'die zeer geleerd was in de *artes liberales* en al even bekwam in redekunst als in poëzie en bovendien niet minder bedreven in het Grieks dan het Latijn'.¹³³ In hetzelfde jaar waarin Erasmus aan Cammingha zijn brief schreef, publiceerde hij een redevoering van Agricola en schreef hij aan Hompen dat alles wat van Agricola uitging, iets goddelijks ademde.¹³⁴ Agricola was en bleef voor Erasmus het unieke licht en sieraad van Germanië ('unicum nostrae lux et ornamentum').¹³⁵ Erasmus heeft Agricola slechts eenmaal gezien en hoewel in zijn werken en brieven slechts één citaat rechtstreeks op Agricola wordt teruggevoerd,¹³⁶ noemt hij hem ongeveer vijftig maal.¹³⁷ Voor Erasmus was Agricola vooral de auteur van *De inventione dialectica*, meteen ook het beroemdste boek van de Ommelander Fries.¹³⁸ Agricola had volgens Erasmus de grootste in Italië kunnen zijn, indien hij niet aan Duitsland de voorkeur had gegeven.¹³⁹

*

Waarom Haye? Ik doe een zestal suggesties, want veel meer kan een historicus in dezen niet bieden.

Ten eerste denk ik dat de pedagoog Erasmus voor zichzelf een plaats toe-kende bij de vorming van de talentvolle Haye tijdens diens *peregrinatio academica*.¹⁴⁰ De humanist van wie het gevleugelde woord is overgeleverd dat mensen niet worden geboren, maar gemaakt ('homines non nascuntur, sed finguntur') was boven alles een opvoeder; zijn leven kreeg mede vorm door zijn *passio docendi*. 'We kunnen', schreef Huizinga in zijn opstel 'De schrijver der Colloquia', 'Erasmus beschouwen als humanist,

- .....
- 132 Volgens Percy S. Allen, *The Age of Erasmus: Lectures Delivered in the Universities of Oxford and London* (Oxford 1913), 35 telde die school maar liefst 2200 leerlingen.
- 133 Ep. 23. Vert. *Correspondentie*, dl. 1, 61.
- 134 'Nihil ab illo viro proficiscitur quod non diuinitatem quandam spiret'. Ep. 1978.
- 135 Edzo H. Waterbolk, *Omtrekkende bewegingen. Opstellen aangeboden aan de schrijver bij zijn tachtigste verjaardag* (Hilversum 1995), 19.
- 136 Marcel A. Nauwelaerts, *Rodolphus Agricola* (Den Haag 1963), 155
- 137 Akkerman, *Rudolph Agricola*, 184.
- 138 Jardine, *Erasmus, Man of letters*, 83 e.v.
- 139 Zie Erasmus, *Ciceronianus*, ASD I, 2, ed. Pierre Mesnard, 682, l. 6-683, l. 8.
- 140 Zie Jan van Herwaarden, "'Mensen ... worden niet geboren maar gevormd". Erasmus en het principe van de opvoeding', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 122 (2007), 519-537.

theoloog, filoloog, wegbereider van de Hervorming, moralist, pedagoog, feminist, verdraagzame, vredesman, Nederlander ..., maar hij was primair een opvoeder: 'opvoeden wil hij, tot kennis, tot vroomheid en deugd'.¹⁴¹ Die opvoeding stond in dienst van een algehele vernieuwingsbeweging, een samengaan van de consequente toepassing van de filologische methode in de theologie op de bijbelwetenschap, de uitwerking daarvan op een nieuwe wetenschapsmethode en de hervorming van godsdienst en maatschappij, idealen die Erasmus met grote taaiheid verdedigde en propageerde.¹⁴²

Ten tweede denk ik aan Erasmus' pecuniaire liefde in het algemeen. Zodra Erasmus over eigen en andermans geld schrijft, is wantrouwen gerechtvaardigd, ook al kon hij zéér vrijgevig zijn. In 1528 had Erasmus Cammingha's geld niet nodig.¹⁴³ Geregeld klaagde Erasmus over de kosten van vertalers en scribenten, het houden van een paard, de vele reizen en onbetaalde rekeningen. Erasmus was niettemin *well off*.¹⁴⁴ Erasmus wilde niet alleen *ad fontes*, terug naar de zuivere bronnen van beschaving en christelijk geloof, maar hij probeerde ook voortdurend financiële bronnen aan te boren. Sedert zijn derde verblijf in Bazel (1521-1529) oogstte hij daarbij veel succes en kon hij zelfs op grote voet leven.¹⁴⁵

In Bazel dreef Erasmus een soort van achttiende-eeuwse 'salon' *avant la lettre*.¹⁴⁶ Hij leefde in weelde, dronk bij voorkeur dure Bourgondische wijnen,¹⁴⁷ had goede paarden tot zijn beschikking, er stonden altijd dienaren klaar om zijn leven te veraangename, hij had een goede en kostbare bibliotheek in zijn woning,¹⁴⁸ en hij wilde in het huis dat

141 Johan Huizinga, 'De schrijver der Colloquia', *De Gids* 100 (1936), 27-40, 27.

142 Cornelis Augustijn, *Erasmus* (Baarn 1986), 165 en 37.

143 Vanden Branden, 'Erasme et l'argent', 495.

144 Rummel, *Erasmus*, 19.

145 Zie voor de vier perioden van Erasmus in Bazel Hans R. Guggisberg, 'Erasmus und Basel', in: *Erasmus von Rotterdam. Vorkämpfer für Frieden und Toleranz. Ausstellung zum 450. Todestag des Erasmus von Rotterdam veranstaltet vom Historischen Museum Basel* (Basel 1986), 26-31.

146 Deze mijn inziens adequate observatie dank ik aan mijn collega O. Hellinga (1960-2011). Vgl. Haijo Zwager, *Waarover spraken zij? Salons en conversatie in de achttiende eeuw* (Assen 1968). Ook Erasmus' woningen werden bezocht door *gens de lettres* en *grands seigneurs*.

147 Over wijn bijvoorbeeld Ep. 1749 en 2139. Bier beschouwde Erasmus als de bron van alle kwaad. Hoyoux, 'Les moyens', 22.

148 Preserved Smith, *Erasmus. A Study of his Life, Ideals and Place in History* (New York [1962]), 260.

Johann Froben (ca. 1460-1527) hem had afgestaan het leven leiden van een *pater familias*.¹⁴⁹

Armoede hoefde hij niet meer te lijden. Hij verdiende geld met zijn boeken.¹⁵⁰ Alleen al zijn editie van het Nieuwe Testament werd in Bazel door maar liefst zeven drukkers uitgegeven.¹⁵¹ Dedicaties,¹⁵² niet alleen aan hooggeplaatsten, legden hem geen windeieren.¹⁵³ Erasmus dreef een levendige handel in zijn brieven.¹⁵⁴ Commercieel inzicht was Erasmus niet vreemd.¹⁵⁵ Hij was een middenstander die rijk was geworden van de *humaniora*. Hij schreef af en toe goedbetaalde epitafen. Verder kreeg hij verschillende jaargelden, ontving hij vele giften in natura, zoals paarden en sieraden, en andere emolumenten; zijn studies kon hij alleen al uit giften van hooggeplaatsten en anderen financieren.¹⁵⁶

Ten derde had Erasmus dienaren of geletterde en welgestelde lieden nodig die zich dienstbaar opstelden ten opzichte van de meester als dienaars of als betalende gasten. Een geleerde kon zich in de vroegmoderne tijd onder meer handhaven door zich te binden aan een instelling (cq. een kerk of klooster), aan personen, door studenten in huis te nemen,¹⁵⁷ door het schrijven van veel boeken met lucratieve dedicaties of door het trouwen van een goede partij. Het zoeken van een mecenas als broodheer of het vinden van geschikte huisgenoten haalde niet altijd het beste in humanisten naar boven, en zeker niet bij Erasmus. In onze ogen zijn Erasmus' brieven vaak een toonbeeld van ongebreidelde vleierij.¹⁵⁸ Van de vijftig *famuli* en *convictores* in Erasmus' woningen waren er, zoals al eerder vermeld, twee Friezen.¹⁵⁹ De eerste Fries die we op de lijst van Erasmus' *famuli* aantreffen is een zekere Johannes Phrysius die in 1516 secretaris cq. *amanuensis* was van Erasmus in Antwerpen. Ook fungeerde

149 Op 18 oktober 1522 schreef Erasmus aan Conrad Heresbach, hoogleraar Grieks in Freiburg: 'Non abhorret animus a visendo Friburgo ante brumam; sed deterrent hypocausta et vina. Iam demigraui in alteras aedes, et nouus paterfamilias esse coepi'. Ep. 1316.

150 Zie de Nederlandse vertaling van Ep. 2961 met commentaar in Papy e.a., *Erasmus*, 244-259.

151 Smith, *Erasmus*, 258.

152 Zie Stegeman, *Patronage*, 187 e.v.

153 Hoyoux, 'Les moyens', 34-41 geeft een lange lijst van de dedicaties.

154 Hoyoux, 'Les moyens', 66 e.v.

155 Cf Ep. 135, vertaling *Correspondentie*.

156 Cf. Ep. 2299.

157 Zie Koen Goudriaan, 'The Gouda Circle of Humanists', in: idem, Jaap van Moolenbroek en Ad Tervoort, eds., *Education and Learning in the Netherlands, 1400-1600. Essays in Honour of Hilde de Ridder-Symoens* (Leiden/Boston 2004), 155-177.

158 Huizinga, *Erasmus*, 171.

159 Zie het overzicht in Bierlaire, *La familia d'Érasme*.

hij als bezorger van Erasmus’ brieven, al vertrouwde Erasmus Johannes niet altijd.¹⁶⁰ Hij werd door Erasmus in een brief aan John Fisher (1469-1535) geprezen vanwege zijn kennis van het Grieks en het Latijn.¹⁶¹ Nog op dezelfde dag schreef Erasmus aan Johannes Sixtinus dat hij hoopte dat deze iets voor zijn *famulus* zou kunnen betekenen.¹⁶² Een jaar later ging Phrysius met een aanbeveling van Erasmus naar Engeland.¹⁶³ Over deze Johannes is verder niets bekend. Mogelijk is hij dezelfde persoon die vermeld wordt in Erasmus’ correspondentie als Zacharias Deiotarus († 1533). Deze voor Viglius onbekende Fries, kwam in 1521 in dienst van aartsbisschop William Warham (ca. 1450-1532).¹⁶⁴ Hij kende vele vrienden van Erasmus en hielp tevens diens *famuli* die naar Engeland werden gestuurd, onder wie Lieven Algoet († 1547) en Quirinus Talesius (1505-1573).¹⁶⁵ In het jaar 1528 viel de *familia erasmiana* uiteen, want tal van betalende gasten verlieten Erasmus’ huis.¹⁶⁶ De uit Vlaanderen afkomstige Montanus (Philippe de la Montagne, ca. 1498-1576) en de Pool Stebarus (Daniel Stiebar, 1503-1555) vertrokken naar Parijs, Sebridarius (Andrzej Zebrydowski, 1496-1560) en Karel Utenhove (ca. 1500-1580)¹⁶⁷ naar Italië en Carlebitzius (Christoph Carlowitz, 1507-1578) liet zich inschrijven in Dole. Alleen de Poolse edelman Martinus Slap (Dambrowski, † 1550) bleef, met enige onderbrekingen, langer bij Erasmus, ook in Freiburg. Slap zou later een kerkelijke carrière maken in Polen. Hij was ook actief als briefbezorger voor Erasmus.¹⁶⁸

Philippus Montanus immatriculeerde in 1518 in Leuven en dook in 1528 weer op als één van Erasmus’ tafelgenoten. Hij bleef niet lang, want in

- 160 Op 28 augustus 1517 schreef Erasmus aan Pieter Gillis: ‘Mitto per Phrysius ad nos Epistolas posteriores Obscurorum Virorum, sed obvinctos, ut ipse nesciat quid ferat’. Ep. 637.
- 161 ‘Hic Ioannes Phrysius satis emendate et legibiliter scribit Grece et Latine’. Ep. 667. Zelfde strekking in een brief aan Thomas More. Ep. 683.
- 162 Ep. 668. Vanuit Leuven aan Sixtinus: ‘Ioannes Phrysius tot artium nullam hic reperit fortunam. Ego menses complures vtcunquealui in spem melioris fortunae. Nunc ceu sacra iacta ancora in Britanniam se confert. Optabam eum hic manere, si fortuna arrisset. Tu, siquid petes, adiuua. De fide testor. Eruditionem probo; pristinam morum insolentiam fortunae iniquitas, vt spero, correxit’.
- 163 Ep. 637.
- 164 Ep. 1205.
- 165 *Contemporaries*, s.v. Deiotarus.
- 166 Bierlaire, *La familia d’Érasme*, 81 e.v.; i.h.b. 88.
- 167 Over hem Johan Decavele, *De dageraad van de Reformatie in Vlaanderen (1520-1565)* (2 dln; Brussel 1975) I, 86.
- 168 *Contemporaries*, s.v.

de herfst van 1528 vertrok hij naar Parijs, waar hij een aantal brieven van Erasmus moest bezorgen.¹⁶⁹ Daniel Stiebar (Stibarus) von Buttenheim schreef zich in 1527 in aan de Bazelse universiteit. In augustus 1528 bood Erasmus hem een plaats aan zijn tafel aan; een bed had hij niet tot zijn beschikking voor deze bewonderaar. Stiebar vertrok al een maand later, maar zou tot Erasmus' dood met hem blijven corresponderen.¹⁷⁰ De edelman Andrzej Zebrzydowski uit Polen, waar Erasmus vele contacten had,¹⁷¹ studeerde onder meer in Krakau; hij zou later aartsbisschop in die stad worden. In februari 1528 vertrok deze rijke Pool naar Bazel, waar hij een som geld van koning Sigismund I (1467-1548) aan Erasmus moest overhandigen. Eind september van dat jaar verliet ook hij tot groot verdriet van Erasmus zijn woning en vertrok naar Parijs, om in december af te reizen naar Venetië.¹⁷² De edelman Karel Utenhove had aan het *Collegium Trilingue* gestudeerd. Hij vertrok in 1528 naar Bazel waar hij in juni werd opgenomen in Erasmus' huis. In de herfst van dat jaar ging hij naar Parijs, maar keerde terug in februari 1529, de maand waarin ook Hays de erasmiaanse ballotage kon verzilveren. Erasmus was zo verheugd over Utenhoves terugkeer, dat hij de *opuscula* van de patriarch van Constantinopel Johannes Chrysostomus (345-407) aan hem opdroeg. Later zou deze Gentse beschermeling overgaan naar de reformatie.¹⁷³ Christoph von Carlowitz, redigeerde als twintigjarige een boek van Lorenzo Valla (1405/07-1457) voor een Keulse drukker. Hij studeerde ook bij Goclenius in Leuven. Toegerust met een aanbeveling van deze Leuvense leermeester werd hij in december 1527 opgenomen in Erasmus' *familia*. Maar in februari van het daaropvolgende jaar studeerde hij dus reeds in Dole.¹⁷⁴

Geen wonder dat Erasmus graag zijn huishouden aanvulde na het vertrek van deze geziene, betalende gasten. Hays was de tweede, en de laat-

169 *Contemporaries*, s.v.

170 *Contemporaries*, s.v.

171 Zie voor het Poolse humanisme Hening P. Jürgens, *Johannes a Lasco in Ostfriesland. Der Werdegang eines europäischen Reformators* (Tübingen 2002), 46-91 en Maria Cytowska, 'Erasmé et ses correspondants polonais', in *Miscellanea Jean-Pierre Vanden Branden*, 381-396.

172 *Contemporaries*, s.v. Op zijn grafombe in Krakau stonden de woorden gegraveerd: 'Magni illius Erasmi discipulus et auditor'. Ep. 1826.

173 Ook andere Gentse protégés van Erasmus hebben niet aan Erasmus' verwachtingen voldaan zoals Lieven Algoet en Hilarius Bertholff, terwijl Felix de Coninck later de 'patroon der sacramentariërs' zou worden genoemd. Decavele, *Dageraad*, 71 e.v.; Peter G. Bietenholz, *Encounters with a Radical Erasmus. Erasmus' Work as a Source of Radical Thought in Early Modern Europe* (Toronto 2009), 136; *Contemporaries*, s.v. Felix Rex.

174 *Contemporaries*, s.v.

ste langdurig aanwezige Friese commensaal in Erasmus' woning.¹⁷⁵ Haye was geen eenvoudige *famulus*, maar een rijke inwoner van Erasmus' niet armoedig uitgevallen woning te Bazel. Naar goed humanistisch gebruik zou Cammingha, uiteraard tevergeefs, op zijn beurt de oude Erasmus tweemaal in zijn huis en tuin uitnodigen.

Ten vierde vermoed ik dat Erasmus probeerde om via Haye andere prominente Friezen aan zich te binden. Haye immers behoorde tot de hoogste échelons van de Friese maatschappij. In Dole hield zich ook Viglius van Aytta op, de latere *pannopappa totius Frisiae*, de alvader van geheel Friesland. Een ander was Dr. Rienck van Burmania, zoon van de grietman van Wonseradeel, een verwant van Viglius, die ook in Erasmus' briefwisseling af en toe opduikt en die we al tegenkwamen.¹⁷⁶ Deze geleerde Burmania werd na zijn kennismaking met Erasmus lid van het Hof van Friesland (1537-1541).¹⁷⁷ Hij was bij Alciatius tot doctor in de letteren bevorderd.¹⁷⁸ In Erasmus' correspondentie functioneert hij soms als een bezorger van brieven.¹⁷⁹ De belangrijkste Fries met wie Erasmus in zijn levensavond vriendschap sloot was echter Viglius van Aytta. Wat voor Viglius is geconcludeerd geldt ook voor de vriendschappen van de overige genoemde Friezen met Erasmus: die waren primair een middel om vooruit te komen.¹⁸⁰

Ten vijfde denk ik aan Erasmus' somber gemoedsbestaan in de jaren omstreeks 1528. Wellicht had hij gewoon behoefte aan vriendschappelijk gezelschap? Hijzelf maakt immers melding van zijn eenzaamheid, zoals hij een jaar eerder had geschreven aan een onbekende monnik.¹⁸¹ Zoals hierboven aangegeven hadden in 1528 immers enkele betalende gasten en *famuli* Erasmus' woning verlaten. Erasmus verstond namelijk de kunst om met zijn huisgenoten en medewerkers van mening te verschillen. Op het moment dat Erasmus deze brief schreef had hij gewoon behoefte aan goed gezelschap – en aan goed betalende gasten, zoals zo mooi verwoord door Allen in zijn opstel 'Erasmus, servant-pupils': 'After returning to Basle in 1521 Erasmus began to receive into his house

175 Bierlaire, *La familia d'Érasme*, 51-52.

176 *Contemporaries*, s.v. Zie ook boven, 34.

177 Vries e.a., *De Heeren van den Raede*, 226.

178 Ep. 3022.

179 *Contemporaries*, 232.

180 Postma, *Viglius van Aytta*, 50. Zie voor erasmiaanse vriendschappen ook Yvonne Charlier, *Érasme et l'amitié d'après sa correspondance* (Parijs 1977). Hierin heeft zij echter te weinig aandacht voor het vaak instrumentele karakter van de humanistenvriendschappen.

181 Ep. 1887.

young men of quite a different type: rich men furnished with ability, who caught at the opportunity of living for a time in such charming and distinguished company, and were willing to pay well for the privilege: not of course rendering any service to their host, but living under his roof and sharing his table'.¹⁸²

Ten zesde kon Erasmus zijn brief een jaar later opnemen in het door hem geregisseerde *Opus epistolarum*, een werk waar hij al decennia aan had gewerkt.¹⁸³ Binnen een jaar verscheen Erasmus' brief aan Cammingha in druk.¹⁸⁴ Verbazen hoeft dit dus niet want we zagen reeds dat tijdens Erasmus' leven maar liefst 1.200 brieven werden gedrukt in verzamelingen waarin Erasmus zijn eigen beeld schiep voor het nageslacht.¹⁸⁵ Ook deze brief was niet spontaan, daarvoor was hij te instrumenteel van aard.¹⁸⁶ Zo kon Erasmus met deze brief inkomsten genereren, en demonstreerde hij wederom de *ardor gloriae*, de humanistische roemzucht.¹⁸⁷

Deceptie

Haye verbleef van februari 1529 tot eind januari 1530 in het huis van en de coterieën rond Erasmus in Bazel en Freiburg.¹⁸⁸ In juli 1529 roemde Erasmus in een brief aan Viglius' vriend en studiegenoot in Dole Karel Sucquet (ca. 1506-1532) Haye, omdat hij steeds geleerder in de letteren en beter in de wijsbegeerte werd. Eigenlijk kon Erasmus zich geen aangenamere zoon wensen.¹⁸⁹ Haye verbleef slechts enkele maanden in Bazel bij Erasmus, want in april nam deze de boot naar Neurenberg en vertrok hij over land naar Freiburg. Allerlei redenen brachten Erasmus tot dit besluit, onder meer de reformatie in Bazel van Johannes Oecolampadius

182 Allen, *Erasmus*, 106.

183 Zie Léon-Emile Halkin, *Erasmus ex Erasmo. Érasme éditeur de sa correspondance* (Aubel 1983).

184 *Opus Epistolarum*, 591-592.

185 Zie ook Papy, 'Inleiding', 17 en boven, 28-29.

186 De vertaler van Allens *Opus Epistolarum* in het Frans Aloïs Gerlo concludeerde terecht: 'Heel deze humanistische briefliteratuur is in feite een prestigewerk geweest. Het waren brieven, waarvan men het afschrift bij zich bewaarde en die men zich haastte te publiceren. Vandaar vaak een zekere pose en een gebrek aan spontaneïteit'. Gerlo, *Erasmus*, 8.

187 Gerlo, *Erasmus*, 7.

188 Ep. 2129, 2130, 2191, 2229.

189 'Haio Caminga Phrysius nobiscum agit: cuius consuetudo mihi fit indes iucundior, nimirum quo magis ille quotidie fit et litteris eruditior et philosophia melior. Eiusmodi vero experior iuuenis ingenium, vt confidam hanc mutuam animorum benevolentiam inter nos fore perpetuam. Nunc certe tam charus est ac iucundus vt, si filius esset, vix posset esse charior aut iucundior'. Ep. 2191.

(1482-1531), de opkomst van de wederdopers en het verbod op het celebren van de mis.¹⁹⁰

Uit Erasmus' correspondentie kunnen we het vervolg van de vriendschap in grote lijnen reconstrueren. Op 25 februari 1529 schreef Erasmus aan Herman Hayo Hompen dat hij een Fries bij zich had met dezelfde voor- naam, wat voor verwarring kon zorgen.¹⁹¹ In maart 1529 schreef Viglius aan Erasmus dat hij Haye geluk wenste met de dagelijkse omgang met Erasmus. Hij hoopte – hij schrijft zelfs: 'precor' – dat Haye zo lang mogelijk bij Erasmus zou blijven.¹⁹² Viglius kende immers de wispelturigheid van zijn eerdere medestudent in Dole.

Haye heeft in Bazel geleerden, drukkers en huisgenoten van Erasmus ontmoet. Zo heeft hij Johannes Erasmus Frobenius, de oudste zoon van Johann Froben (ca. 1460-1527), gekend.¹⁹³ Haye heeft eveneens samen met de uit Vlaanderen afkomstige priester Jan de Hondt (Canis, Canius, † 1571) in Erasmus' huis gewoond. Aan de prebende van Canius ontleende Erasmus een jaargeld. Zijn correspondentie met Canius is grotendeels aan geld gewijd.¹⁹⁴ Ook heeft Haye de rijke Antwerpse patriciërszoon Frans van der Dilft (1500-1550) in Erasmus' *familia* ontmoet.¹⁹⁵ Ongetwijfeld heeft Haye ook Erasmus' huishoudster Margarete Büsslein aan het werk gezien, die van 1521 tot 1535 de meester heeft gediend en daarvoor weinig erkentelijkheid ondervond.¹⁹⁶ Ook zij verhuisde met

- 190 Andere redenen bij Léon-Emile Halkin, *De biografie van Erasmus* (Baarn 1991), 294 e.v. met mooie citaten uit Erasmus' brieven.
- 191 'Est apud me Phrysius te et nomine et adnomine referens, nisi quod gentili cognomento est Caminga: quo magis admiror te non aliud ascuisse cognomen, vnde possis ab aliis dignosci'. Ep. 2108
- 192 Ep. 2129: 'Haionis nostri maiorem in modum faelicitate gratulor, cui quotidiana consuetudine tua frui contigit. Ex animo autem precor vt quam diutissime diligentissimeque omni officio obsequioque eam tueatur. Habet autem eam tui amor energiam, vt in plures $\sigma\upsilon\mu\phi\lambda\omicron\upsilon\nu\tau\alpha\varsigma$ transfundi cupiat. Vnde et nos, vbi tanto a te amoris amplexu suscepti sumus, nobis ipsis non satisfacimus, nisi plurimos nobiscum in eius communionem trahamus'.
- 193 Ep. 2229.
- 194 Ep. 2356. Over hem *Contemporaries*, s.v.
- 195 Ep. 2348. Zie *Contemporaries*, s.v. Uit deze brief komt naar voren dat Erasmus op dat moment personeelsproblemen kende: 'Haec ad epistolam abs te scriptam Calend. April. et per veredarium missam. De reliquis fac aulico more, mitte exemplaria duplica, et amicos admone vt idem faciant. Quum ego maxime aegrotarem, Quirinus meus subito correptus est sudore Brittanico, nec alium habebam. Nam Cannius redierat in patriam amore libertatis, iam factus sacrificus ac nobis fausta laetaque precaturus'. De vermelde brief van Van der Dilft is niet bewaard gebleven.
- 196 Bepaald vleierend heeft Erasmus zich niet altijd over haar uitgelaten: 'Margarete furax, rapax, bibax, mendax, loquax'. Ep. 2735.

Erasmus naar het huis *Zum Walfisch* in Freiburg. Erasmus hield haar slechts in dienst omdat hij vreesde dat een opvolgster nog erger zou zijn.¹⁹⁷ Verder zijn we nauwelijks geïnformeerd over Hayes wel en wee in Erasmus' huizen in Bazel en Freiburg. We zijn dus aangewezen op omtrekkende bewegingen.

In het colloquium '*Een ridder zonder paard* of *Valse adel*' geeft Nestor enige raadgevingen aan de would-be edelman Harpalus (Grieks voor: gulzig, gretig): zorg voor vervalste adelsbrieven, een opgesmukte naam, een wapenrusting, een aantal begeleiders en goed gezelschap. Bij passend gezelschap denkt Nestor aan vrienden en dienaren:

Nestorius Verder moet je vrienden of zelfs dienaren om je heen verzamelen die voor je buigen als een knipmes en die je in gezelschap met 'jonker' aanspreken. Je hoeft niet bang te zijn dat dit je wat gaat kosten: er zijn jongelui genoeg die dit spelletje graag meespelen, zelfs gratis en voor niets. Bovendien, de hele streek hier wemelt van geleerde kereltjes die van een zeldzame, ja haast krankzinnige schrijfwoede bezeten zijn. En verder zijn er wel wat hongerige boekdrukkers die alles aandurven als de hoop op winst hen toelacht. Een enkeling dien je wat toe te stoppen, zodat hij je in zijn pamflet 'stut van zijn land' noemt en dat regelmatig herhaalt, liefst in hoofdletters. Op die manier zal men je tot in Bohemen 'stut van zijn land' noemen, want pamfletten verspreiden zich sneller en verder dan de woorden of de praatjes van zelfs de meest babbelzieke dienaars.¹⁹⁸

In de persoon Harpalus wordt de edelman Heinrich von Eppendorf (1496-na 1551) belachelijk gemaakt, die Erasmus in 1520 en 1522 in Bazel had ontmoet. In de ruzie tussen Ulrich von Hutten (1488-1523) en Luther koos Eppendorf partij tegen Erasmus en dat heeft hij geweten.¹⁹⁹ Nestorius' geestige opmerkingen over dienaren die als knipmessen buigen, zullen door Erasmus' *famuli* niet altijd als grappig zijn ervaren, want Erasmus kon erg nukkig zijn. Erasmus schilderde hier namelijk ook een zelfportret, want ook hij omgaf zich graag met dienaren, *pueri*, *amanuenses*, *famuli*, *iuvenes*, *convictores*, *convivae* en studenten die lang bij hem in huis woonden en die voor hem werkten, hem hielpen zijn boeken tot stand te brengen, manuscripten copieerden, drukproeven corrigeer-

197 Halkin, *De biografie van Erasmus*, 298.

198 Erasmus, *Gesprekken*, 427.

199 Erasmus, *Gesprekken*, 423.

den, brieven overschreven, hem bij ziekte verzorgden, zijn humeurigheid moesten ondergaan en boodschappen voor hem deden in Engeland, Frankrijk, Duitsland, Zwitserland en Italië.²⁰⁰ Zij noemden zich, nadat zij Erasmus' *familia* hadden verlaten, vaak 'gewezen dienaar van Erasmus'. Erasmus op zijn beurt beval hen aan bij vrienden, zorgde, ook financieel, voor hen en bedacht hen in zijn testament,²⁰¹ of hij liet hen aan hun lot over als het hem uitkwam, zoals Hays zou ondervinden.

In januari 1530 maakte Erasmus de zeer rijke Oost-Fries Herman Hays Hompen deelgenoot van zijn gevoelens jegens de inmiddels plotsklaps vertrokken Hays.²⁰² Opnieuw schreef Erasmus lovend over zijn jonge huisgenoot:

U vraagt om een uitgebreide brief, dierbare Hays; maar van die last heeft Hays van Cammingha mij bevrijd, aan wie niet alleen mijn openbare maar ook mijn persoonlijke bezigheden en inspanningen en zelfs mijn beraadslagingen en overdenkingen niet minder bekend zijn dan aan mijzelf. Zo zeer leefden wij in eenheid van geest [Phil. 2:20], en ik kan niet goed zeggen of hij mij meer tegen zijn zin verlaten heeft of dat ik hem meer tegen mijn wil heb laten gaan. Ik heb al jaren lang beslist niet met zoveel plezier met iemand samengeleefd; zodanig is zijn vriendelijkheid van karakter, zijn loyaliteit en rechtschapenheid. Hij heeft mij door zijn gezelschap zo vereerd, verzorgd en gekoesterd, dat het mij in deze gezondheidstoestand, bij deze vermoeienissen en zorgen en in deze uiterst woelige situatie, een grote troost geweest is. Maar aangezien ik heb begrepen dat het voor hem van groot belang is dat hij zijn familie weerziet (je kent het, het Oog van de Heer [Zach. 4:10]), heb ik niet gearzeld om de weifelende jongen bijna weg te duwen. De hoop op zijn terugkeer zal voor ons beiden het leed verzachten. Van hem zul je aan de weet komen wat je van mijn openbare dan wel persoonlijke zaken zult begeren te weten. Kon ik maar vrolijker dingen melden!

Twee maanden later schreef Erasmus aan zijn bankier Erasmus Schetz (1476-1550) in Antwerpen dat een Fries hem een aanzienlijke som geld

200 Zie ook de korte Samenspraak 'Heer en knecht'. Goed in context geplaatst in Bierlaire, *La familia d'Érasme*, 32 e.v.

201 Passage ontleend aan Marcel A. Nauwelaerts, *Erasmus* (Bussum 1969), 109; nog altijd een even helder geschreven als erudiete inleiding tot het leven en werk van Erasmus.

202 Ep. 2261.

schuldig was.²⁰³ Nu nam de correspondentie een geheel andere wending, die leidde tot een breuk tussen beiden. Want Haye zou pas in november zijn schuld aan Erasmus afbetalen.²⁰⁴ In Erasmus' brieven kunnen we de verwijdering tussen de meester en de leerling nauwkeurig volgen. Haye's schuld aan Erasmus, zijn plotselinge vertrek naar Italië en Haye's karakter – hij was erg ongedurig en van *stabilitas loci* had hij nooit gehoord – waren mede debet aan deze verbroken *amicitia* of vriendschap.

Hoe de breuk tussen Erasmus en zijn eens geliefde medebewoner zich voltrok, blijkt wel zeer duidelijk uit de briefwisseling van Erasmus met zijn dan inmiddels tot grote vriend gepromoveerde, de al enkele malen genoemde Viglius van Aytta. Reeds in zijn eerste brief van 15 februari 1529 vanuit Dole aan Erasmus roemde Viglius zijn schitterende deugden, die hem onsterfelijk zouden kunnen maken, zijn onvergankelijke geleerdheid en zijn minzaamheid jegens allen.²⁰⁵ De liefde van de Friese humanist voor Erasmus was groot. Viglius bestelde na Erasmus' dood bij Nicolaas Episcopius (1501-1564) te Bazel alle Erasmusdrukken van Froben en liet ze in leer inbinden.²⁰⁶ Erasmus op zijn beurt vergeleek, uiteraard zou ik bijna schrijven, ook Viglius met Agricola.²⁰⁷ Tijdens Erasmus' leven was Viglius vooral humanistisch student en geleerde. Hij gold later niet alleen als inhalig en gierig, maar ook als een aartskoppelaar.²⁰⁸ Suffridus Petrus noemde hem 'singularis patriae nostrae Phoenix', mede omdat deze mecenas en patroon in 1562 de voedsterheer van maar liefst dertig studenten uit zijn familie- en vriendenkring was.²⁰⁹ Erasmus kende Viglius als geleerde en hij achtte hem zo zeer, dat hij Viglius in 1534 niet alleen een plaats aanbood in zijn woning, maar hem ook tot erfge-

203 Ep. 2286.

204 Zie onder meer Ep. 2356, 2364, 2403, 2413, 2552, 2573, 2587, 2593.

205 Ep. 2101.

206 Nauwelaerts, *Erasmus*, 110; zie ook Waterbolk, *Omtrekkende bewegingen*, 39. Voor zijn oom en maecenas Bernardus Bucho liet hij een gedenkplaat maken; voor Agricola richtte hij in Heidelberg een gedenkteken op. Over Viglius' 'memoriecultuur' Edzo H. Waterbolk, 'Viglius van Aytta, steunpilaar van het geheugen', in: H. Soly en R. Vermeir, eds., *Beleid en Bestuur in de oude Nederlanden. Liber amicorum Prof. Dr. M. Baelde* (Gent 1993), 491-505.

207 Waterbolk, *Rond Viglius van Aytta*, 74.

208 Edzo H. Waterbolk, 'Een Wederdoperse penning als doopgeschenk', *It Beaken* 30 (1968), 38-46, 38-39.

209 Zijlstra, 'Studie en studiefinanciering', 243 en Suffridus Petrus, *De scriptoribus Frisiae*, 359. Zie voor Viglius' verwantschapsbetrekkingen het ook voor de geschiedenis van de Friese geleerdencultuur belangrijke artikel van Onno Hellinga en Paul N. Noomen, 'Genealogia Aytana', *Genealogysk Jierboek* (2011), 127-306.

naam wilde maken, als hij maar bereid was bij hem te blijven.²¹⁰ Tijdens en na zijn leven was Viglius' geleerdheid bijna spreekwoordelijk.²¹¹ Karel V nodigde begin jaren dertig Viglius, die toen in Padua verkeerde, uit om gouverneur van zijn zoon Filips II te worden. Ook de briefwisseling tussen Erasmus en Viglius is doortrokken van vleierij en wederzijdse lofzangen, maar Erasmus, die een scherp zicht had op intellectuele kwaliteiten, roemde terecht de uitzonderlijke geleerdheid van de Friese jurist. In mei 1533 schreef Erasmus een nogal rancuneuze brief aan de jonge Viglius.²¹²

(...) Ik stap nu over van Engeland naar Friesland. Met Cammingha is heel moeilijk een vriendschap te onderhouden. Er is geen sluyer wezen dan hij. Er hoeft maar een klein woordje gezegd te worden en hij is er zwaar door beledigd. Hij heeft een aantal brieven uit mij geperst waarvan ik nu spijt heb. Geen lofprijzing van zijn persoon is genoeg. Ik twijfel er niet aan dat hij een grondige hekel aan mij heeft. Hij tilde er zwaar aan dat ik hem geen brief waardig achtte terwijl ik anderen wel geschreven heb. Het was zelfs bijna oorlog geweest als ik hem niet in een brief aan Hoxwier lovend vermeld had. Die vermelding is nu geschrapt in de uitgave van mijn brieven, en in plaats van hem is Viglius ingevuld. *O hemel, o aarde.*²¹³

Van de andere Hayo kan het me niet schelen wat hij vindt. Toen hij teruggekomen was uit Italië en zowel een plekje in het Hof ambieerde als een vrouw die van dezelfde hoogwaardigheid voorzien is, eiste hij van mij uitgewerkte aanbevelingen bij de hoogste kringen van het Hof. Hij heeft mij uiteindelijk zover gekregen en mij bedankt. Het is niet best om van zulke geesten afhankelijk te zijn. Maar Cammingha verdenk ik ervan dat hij weinig energie steekt in het bijhouden van de vriendschap.

(...) Brassicanus heeft óf bepaalde antipathieën opgevat, óf

210 Waterbolk, *Verspreide opstellen*, 74.

211 Een Ommelander anonieme notabele schreef bijvoorbeeld in zijn geschiedverhaal over Viglius: '... van Zwichem bij Lewerden in Westvrieslant geboertich, van slechter affkomste ende doer sijne geleertheit ende geswinde verstant ...'. Wiebe Bergsma en Edzo H. Waterbolk, eds., *Geschiedverhaal van een Ommelander notabele ca. 1550-ca. 1570* (Groningen 1991) 20.

212 Ep. 2810.

213 Cicero, *Ad Atticum* 1.18 1.

hij is door schaamte bevangen. Hij had van de daken geroepen dat het niet zou ontbreken aan te verzamelen materiaal na Erasmus, terwijl hij bijna dertig van mijn spreekwoorden heeft overgenomen. Hij is ermee opgehouden mij te schrijven, wat ik goed kan hebben. Er is immers niets ergerniswekkenders dan zijn brieven. Hij had de gewoonte zijn scheldwoorden af te wisselen met zulke vleierijen dat ik in zijn hoofd af en toe een nuchtere geest verlangde.

In deze brief aan Viglius verdedigde de oude Erasmus zich met een in vitriool gedoopte pen. Erasmus' weergave van zijn geschil met Brassicanus is uiterst dubieus. Ooit had Erasmus waardering voor Joannes Brassicanus (J.A. Köl) (ca. 1500-1539) en hem een plaats gegund in de samenspraak *Apotheosis Capnionis*. In 1529 publiceerde Brassicanus in Wenen een verzameling spreekwoorden, *Proverbiorum Symmicta* (Een mengeling van spreekwoorden), in het woord vooraf aangekondigd als een bescheiden aanvulling op Erasmus' *Adagia*. Brassicanus zond een exemplaar aan Erasmus, die niet was ingenomen met deze publicatie. Erasmus gebruikte de uitgave van Brassicanus wel in een editie van de *Adagia* die in 1533 verscheen, waarin 28 nummers waren ontleend aan of geïnspireerd door Brassicanus' werk, wiens naam niet werd genoemd. Sterker nog, Erasmus beschuldigde Brassicanus van plagiaat. Laatstgenoemde zou dertig spreekwoorden uit de *Adagia* zou hebben verwerkt. Erasmus' voornaamste grief was vermoedelijk dat Brassicanus het had aangedurfd om een aanvulling te geven op zijn *Adagia*. Volgens Ari Wesseling toont Erasmus' handelwijze een schaduwkant van zijn karakter, namelijk kleinzieligheid en schijnheiligheid. Erasmus maakte zich zelfs in een enkel geval schuldig aan plagiaat en vervalsing.²¹⁴ De Oost-Fries Hompen werd niet minder met vitriool bespat. Erasmus' vriend Hayo Herman Hompen, Hermannus Phrysius (ca. 1495-1540) uit Emden, immatriculeerde in Keulen, Parijs, Leuven en wederom in Parijs.²¹⁵ In de jaren 1519-1520 was hij in de Leuvense pedagogie 'De Lelie, een huisgenoot van Erasmus geweest. Toen fungeerde hij tevens

214 Ontleend aan Ari Wesseling, 'Erasmus en plagiaat', in Lisa Kuitert, Carla Dauven, Jelle Koopmans, eds., *Wie is de auteur? Dertien opstellen over schrijverschap, toeschrijvingen, pseudoniemen en anonimiteit* (Amsterdam 2007), 57-69, 255.

215 Suffridus begint zijn levensberichtje van Hompen met diens relatie met Erasmus en vermeldt tevens hun briefwisseling. *De scriptoribus Frisiae*, 129. Over Hompen ook Albertus J. Kölker, *Alardus Aemstelredamus en Cornelius Crocus. Twee Amsterdamse priester-humanisten. Hun leven, werken en theologische opvattingen. Bijdrage tot de kennis van het Humanisme in Noord-Nederland in de eerste helft van de zestiende eeuw* (Nijmegen en Utrecht 1963) passim en Vries e.a., *De Heeren van den Raede*, 221-222.

als Erasmus' koerier tussen Parijs en Leuven. Van 1522 tot 1528 verbleef hij vooral in Italië, in Rome, Perugia en Padua. In 1529 werd hij raadsheer in het Hof van Friesland. De puissant rijke Hayo Hermannus trouwde in 1528 met Anna, een dochter van de bankier Pompejus Occo (1483-1537), een verwant van Erasmus' boezemvriend Adolf Occo van Osterhuusen (1483-1537), tevens een verwant van Agricola.²¹⁶ Erasmus moedigde hem aan om de geschriften van Agricola uit te geven, wat historisch gezien een goed advies was.²¹⁷ Erasmus vergeleek, volkomen ten onrechte overigens, ook Hompen met Agricola.²¹⁸ Erasmus hoopte via Hompen manuscripten van Agricola tot zijn beschikking krijgen.²¹⁹ Ook Hompen correspondeerde met Viglius van Aytta;²²⁰ uit de zojuist aangehaalde brief aan Viglius blijkt dat ook tussen deze Haye en Erasmus een grote verwijdering was ontstaan. Die onenigheid kwam voort uit het feit dat Erasmus Hompen niet had genoemd in de eerste druk van de *Ciceronianus*, omdat Hompen niets had gepubliceerd.²²¹ In de tweede druk werd Hompens' naam wel genoemd. De vriendschap werd uiteindelijk verbroken, waarschijnlijk deels omdat de aan Hompen toegeschreven haat jegens Erasmus 'meer ingebeeld dan werkelijk was',²²² deels ook omdat deze vriendschap voor Erasmus een instrumenteel karakter had.²²³

Terwijl Haye in onwetendheid verkeerde over Erasmus' gevoelens omtrent zijn persoon en hem zelfs een min of meer narcistische 'liefdesverklaring' zond, werd hij dus door Erasmus in zijn brief aan Viglius scherp bekritiseerd, ja sterker nog, probeerde de Rotterdamse humanist hem uit zijn leven te verwijderen. Nadat hij de waarheid van zijn eigen *adagium* had ondervonden, namelijk dat je niemand kunt vertrouwen voordat je een schepel zout men hem hebt gegeten,²²⁴ sloeg de aanvankelijke liefde om in minachting. Meer en meer was Erasmus in de jaren twintig een zeer geducht polemicus geworden, die zich zelf in toenemende mate als een slachtoffer van allerlei kwalijke lieden ging beschouwen.²²⁵ Hij had

216 Vries e.a., *De Heeren van den Raede*, 221-222.

217 Allen, *The Age of Erasmus*, 20: 'Few men of letters have made more impression on their contemporaries; yet his published writings are scanty'. 129 e.v.

218 Ep. 2091, 2581.

219 Cf. Jardine, *Erasmus, Man of Letters*, 137. Via Hompen kreeg Erasmus een exemplaar van de werken van Seneca uit het bezit van Agricola.

220 Hoyneck, *Analecta*, II,1, 183-185, 220-221.

221 Ep. 2008.

222 *Contemporaries*, 2, 158.

223 Jardine, *Erasmus, Man of Letters*, 261.

224 *Adagia*, 1014 (II 1, 14): 'Nemini fidus, nisi cum quo prius modium salis absumpseris'.

225 Zie het uitgebalanceerde artikel van M.E.H. Nicolette Mout, 'Erasmus als polemicus', *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 2001-2002* (Leiden 2003), 3-16, waarin een welsprekend citaat uit *De conscribendis epistolis* in vertaling is

er duidelijk spijt van dat hij in een andere brief aan weer een andere Friese jurist, Hette of Hector van Hoxwier (1502-1546), Haye op een positieve manier had vermeld.²²⁶ Op drie manieren probeerde Erasmus Hayes toetreding in de geleerdenwereld en de *sodalitas litteraria* te verhinderen. Ten eerste door hem in de Republiek der Letteren zeer scherp te kritiseren. Ten tweede door loftuitingen op zijn persoon in latere brievenboeken te vervangen door die aan Viglius. Ten derde werden de brieven van en aan Haye na 1529 uit Erasmus' latere brievenboeken weggelaten!²²⁷ Deze egocentrische handelwijze van 'de meester van het voorbehoud' (Huizinga) past in het patroon van veel van zijn latere brieven, die vaak weinig meer zijn dan één lange zelfverdediging.²²⁸ Deze brief kan worden beschouwd als een bewust georchestreerde beschadigingscampagne ten koste van twee aanvankelijk als vrienden beschouwde Friezen.²²⁹

Slotbeschouwing

Boeken, brieven en vriend- en vijandschappen bepaalden Erasmus' leven. Erasmus deelde het ongeduld van Paulus en de ijdelheid van zijn geliefde kerkvader Hieronymus.²³⁰ Haye deelde in alle. Evenals 'de Germaanse oeros'²³¹ Ulrich von Hutten was Cammingha een doldriest humanist-inwording en een ongebreideld paard. Aan de humanistische idealen van *civilitas* en *humanitas* kon of wilde Haye niet beantwoorden. Zijn rusteloosheid leverde hem geen waardering op. Zoals niet ongebruikelijk onder geleerden, was *amicitia* soms snel verleden tijd. Allens dictum: 'One-

opgenomen: 'Wanneer wij in de loop van de rede goed in de stemming zijn geraakt, gaan wij de persoon belachelijk maken met behulp van schimpscheuten, hatelijke opmerkingen en snedige grappen. Wij laten zien dat hij niet alleen weerzinwekkend is, maar ook belachelijk; hij verdient veracht te worden, zowel vanwege zijn buitengewone dwaasheid als zijn ongelofelijke gemeenheid' (3).

- 226 Hector van Hoxwier (Mantgum 1502; omgekomen in 1546 in Mechelen bij een ontploffing) had in Leuven, Parijs, Pavia en Padua gestudeerd. Later werd hij raadshier bij het Hof van Friesland en fungeerde hij als Viglius' zaakwaarnemer in Friesland. Zie Vries e.a., *De Heeren van den Raede*, 227 en Ep. 2586 en 2624. Ook diens broer Ausonius was geen onbekende van Erasmus; hij was nauw betrokken bij de oprichting van de Latijnse school in Franeker. Zie bijlage I.
- 227 Bibliografisch te volgen in de voortreffelijke studie van Halkin, *Erasmus ex Erasmo*.
- 228 Huizinga, *Erasmus*, 118: 'Zijn rol, zijn positie, zijn naam, dat wordt meer en meer het aspect, waaronder hij de wereldgebeurtenissen ziet. Er komen jaren, dat zijn gansche enorme correspondentie weinig meer is dan één lange zelfverdediging'.
- 229 Vgl. Erika Rummel, 'Professional Friendships among Humanists. Collaboration or Conspiracy?', in: J.V. Mehl, ed., *In Laudem Caroli. Renaissance and Reformation Studies for Charles G. Nauert* (Kirksville 1998), 35-43, 42-43.
- 230 Halkin, *De biografie van Erasmus*, 347.
- 231 Waterbolk, *Verspreide opstellen*, 33.

time friends often become enemies' gold zowel voor Haye als Erasmus.²³² De manier waarop Erasmus Cammingha, Hompen en Brassicanus in dezelfde tijd desavoueerde, toont aan dat we ver verwijderd zijn van de aan Erasmus toegeschreven idealen van irenisme, pacifisme of tolerantie en wederzijds begrip. Erasmus' manier om zijn oude vrienden schade te berokkenen, was weinig hoffelijk: Brassicanus beschuldigde hij van plagiaat, terwijl hij het zelf in de praktijk bracht, Haye verwijderde hij uit zijn brievenboeken, over Hompen, die hem *nota bene* behulpzaam was geweest bij het verkrijgen van handschriften van Agricola, verspreidde hij een roddel (die hij natuurlijk van die nare Cammingha had gehoord), namelijk dat deze in Italië syfilis (de Spaanse pokken) had opgelopen, enz. Erasmus is wel een strategisch correspondent genoemd.²³³ Dat mag geleerd klinken, maar welbeschouwd is dit een nietszeggende kwalificatie. Iedere briefschrijver is strategisch: hij of zij wil iets bereiken, wat dit ook zijn mag. Erasmus portretteerde Cammingha aanvankelijk als een schakel in de keten van de Friese liefhebbers van de *studia humanitatis* en hij rekende hem tot de ideële *Respublica litteraria et Christiana*.²³⁴ Erasmus' lofzang op Hayes literaire adeldom, was ook een retorische manier om de rijke en voorname Haye te motiveren Dole te verlaten en zijn intrek te nemen in zijn woning in Bazel.

Eer en profijt dicteerden ook de deels instrumentele vriendschap tussen Haye en Erasmus. Vriendschap was een overlevingsstrategie in de vroegmoderne tijd.²³⁵ Toen Haye van Cammingha en Hayo Herman Hompen niet meer van nut waren, werd de vriendschap op bepaald niet zachtzinnige en eenzijdige wijze door Erasmus beëindigd. Huizinga's verzuchting, die de deftige Leidse hoogleraar natuurlijk niet opschreef, 'Oef, 'k heb genoeg van die kerel', kan men enigszins billijken.²³⁶

Erasmus' briefwisseling met Cammingha en de latere verwijdering tus-

- 232 James W. Binns, 'The Letters of Erasmus', in Thomas A. Dorey, ed., *Erasmus* (Londen 1970), 55-79, 60.
- 233 Dirk Sacré, 'Geleerde correspondentie. Erasmus en de kunst van het briefschrijven', in: Geert Vanpaemel en Tineke Padmos, eds., *Wereldwijs. Wetenschappers rond keizer Karel* (Leuven 2000), 111-117, 115 e.v.
- 234 Zie in het algemeen Bots, *Republiek der Letteren*, 4-6.
- 235 Luc Kooijmans, *Vriendschap en de kunst van overleven in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam 1997), 16.
- 236 Waterbolk, *Verpreide opstellen*, 102. Zie voor de vraag waarom Huizinga niet van het humanisme hield M.E.H. Nicolette Mout, "'Van Phrygiërs dit en Thessaliërs dat". Johan Huizinga en het humanisme', in: Bart van der Boom en Femme S. Gastra, eds., *Kerk, cultuur en koloniën. Opstellen over Nederland rond 1900. Aangeboden aan Jan Bank bij zijn afscheid als hoogleraar Vaderlandse Geschiedenis aan de Universiteit van Leiden, 27 mei 2005* (Amsterdam 2005), 97-108.

sen hen beiden tonen opnieuw aan dat de Republiek der Letteren slechts 'een veraf gelegen toekomstdroom' was. De wereld der geleerden werd volgens de zeventiende-eeuwse geleerde Theophilus Spizelius (1639-1691) ook bezoedeld door vele ondeugden: goddeloosheid, een geest van hovaardij, hoogmoed, zelfverheffing, ijdele roem, afgunst en naijver, twisten, laster, eerzucht en hebzucht,²³⁷ een verzuchting die niet aan tijd en plaats gebonden is. Heeft die Republiek der Letteren ooit bestaan of was zij slechts een fictie in de hoofden van de vroegmoderne geleerden?²³⁸ Cammingha werd geen schakel in de keten die liep van Langen via Canter, Agricola, Herman Hompen tot Viglius van Aytta en die Erasmus hem aanvankelijk had toebedacht. Voor Cammingha was geen plaats in de pleiade van zestiende-eeuwse geleerden. Na de breuk met Erasmus zwierf hij door Europa, nam deel aan een expeditie van Karel V naar Noord-Afrika, en leefde verder als ambteloos edelman op zijn stins in Leeuwarden, deels in *dolce far niente*. In 1556 kwam er een abrupt einde aan Hayes leven: hem werd namelijk in Leeuwarden voor het weeshuis, niet ver van zijn stadsstins, door een andere edelman de schedel ingeslagen. Haye heeft niets geschreven en daarom heeft hij terecht geen plaats gekregen in het wel erg dicht bevolkte pantheon van Friese 'schrijvers' *De scriptoribus Frisiae* (1593) van de hand van de katholieke en door de gereformeerde Gedeputeerde Staten in Leeuwarden benoemde landschiedschrijver Suffridus Petrus.²³⁹

Het is aan de lezer om te beoordelen of ik een Bataafs oor heb aange-naaid dan wel uilen naar Athene heb gedragen.²⁴⁰ In mijn bijdrage is weliswaar ook Erasmus' eigen zothed te zien geweest, zonder dat hij dat vermoedelijk zelf wilde beseffen, toch verdient hij als een van de grootste Nederlandse schrijvers het laatste woord. Mijn 'nachtelijke overpeinzingen' zullen over vijftig jaar niet meer worden gelezen, maar de *Lof der Zothed* blijft altijd een verfrissend en sprankelend geschrift. De passage over de kunst en de wetenschap kunnen we vandaag ook op

237 Aangehaald in Bots, *Republiek der Letteren*, 13.

238 Bevestigend beantwoord door István Bejczy in zijn inleiding op Erasmus, *Het boek tegen de barbarij* (Nijmegen 2011), 16-17.

239 Zie Wiebe Bergsma, 'Suffridus Petrus als landshistorienschrijver', *It Beaken* 56 (1994), 80-123. Zie ook boven, 33 en 46. Duidelijk is dat deze menselijke, al te menselijke microbiografie van een begaafde Fries en zijn grote voorbeeld Erasmus ook een voorbeeld is van het ook destijds al gevoelde grote probleem van het ordenen van geleerde informatie en het hanteren van de *multitudo librorum*; zie hierover Ann M. Blair, *Too much to know. Managing Scholarly Information before the Modern Age* (New Haven en Londen 2010).

240 *Adagia*, 3535 (IV 6, 35) en 111 (I 2, 11).

onzelf betrekken: "Ten koste van zoveel doorwaakte nachten, zoveel zweetdruppels, dachten de mensen een beetje roem te kunnen verwerken, het vluchtigste dat er bestaat. Arme dwazen!"²⁴¹

Bijlage I

Op 31 januari 1530 schreef Erasmus zowel een brief aan Herman Hompen als aan Gerrold van Herema, beiden raadsheer in het Hof van Friesland. De brief aan Hompen is inhoudelijk gewijd aan de *bonae litterae*. Aan het slot wordt Hompen gevraagd om de groeten over te brengen aan een lid van de befaamde *gens Nicolai*, Everardus Nicolai,²⁴² en aan Maerten van Naerden, wederom twee raadsheren in het Hof van Friesland.²⁴³ Het korte briefje van Erasmus aan de Fries Gerrold van Herema is niet alleen een mooi voorbeeld van Erasmus' schrijfkunst, maar ook van zijn strategie als briefschrijver.²⁴⁴

Van Erasmus aan Gerrold van Herema,

Dat ik u, een man met een voortreffelijk karakter en een liefhebber van de letteren, bewonder, is een vanzelfsprekendheid. Wie immers van deze goede dingen houdt moet wel van alle mensen houden van wie hij weet dat ze hierin uitblinken. Dat ik op mijn beurt van u, die, naar ik hoor, mij genegen bent, houd, is een kwestie van dankbaarheid. Dat ik tevens zonder enige aanleiding een door oude voorouderbeelden beroemd man aanschrijf, zal misschien een brutaliteit lijken. Maar als u met de eerste twee motieven genoeg neemt, laat ik dit beetje schuld bij Haye van Cammingha achter om af te lossen. Hij immers was degene die mij tot deze vrijpostigheid had aangezet, door veel en vaak melding te maken van zowel uw

- .....
- 241 Desiderius Erasmus, *Lof der Zotheid of De Dwaasheid gekroond. Een pronkrede*, vert. Harm-Jan van Dam (Amsterdam 2010), 35.
- 242 *Contemporaries*, s.v. Everard Nicolai (1497/'98-1561) was een van de achttien kinderen van de beroemde jurist Nicolaes Everaerts. In 1527 werd hij benoemd tot raadsheer in het Hof van Friesland. Vries e.a., *De Heeren van den Raede*, 103-104 en 217-218. De *tres fratres* in J.P. Guépin, *De drie dichtende broers Grudius, Marius, Secundus in brieven, reisverslagen en gedichten* (2 dln; Groningen 2000).
- 243 Maerten van Naerden (ca. 1490-1567), was sedert 1525 raadsheer in het Hof van Friesland. Vries e.a., *De Heeren van den Raede*, 216-217.
- 244 Ep. 2261 en 2262.

uitzonderlijke wellevendheid als uw buitengewone enthousiasme over mij. Ik houd echter zoveel van mijn Haye, niet alleen vanwege de oprechtheid van zijn karakter en gedrag, maar ook vanwege zijn onvoorstelbare toewijding jegens mij, dat ik een zo dierbaar persoon niets kan weigeren, en dat ik iemand die het zo aan mij verdiend heeft niet mag weigeren. De omgang met hem was voor mij een meer dan gewone verlichting. Maar de noodzaak van verplichtingen haalde hem, tegen zijn wil, bij mij, tegen mijn wil, weg. Hij gedroeg zich echter met zo'n nuchterheid en zulke vriendelijke manieren dat hij bij iedereen, niet alleen bij mij, een verlangen naar hem zou opwekken.

Kortom, als deze vrijmoedigheid om u aan te schrijven bij u in goede aarde gevallen is, en ik hem dank die me daartoe aangezet heeft, zal ik ook mezelf gelukwensen dat ik advies heb opgevolgd.

Het ga u goed, hoogst illustere heer, en met al uw dierbaren.

Gedateerd Freiburg, 31 januari 1530.

Afgezien van de inhoud is deze brief in tweeërlei opzicht interessant. In de eerste plaats schreef Erasmus deze brief in de verwachting dat Haye hem mee zou nemen naar Leeuwarden. Dat gebeurde niet, want Haye ging naar Leuven en vervolgens naar Italië, zodat de brief pas twee jaar later bij Herema terecht kwam. Niettemin was de Friese raadsheer zeer verguld met Erasmus' brief. Ten tweede publiceerde Erasmus deze brief in zijn *Epistolae Floridae*, maar toen de vriendschap met Haye inmiddels was bekoeld, liet hij het briefje weg uit twee latere brievenboeken.²⁴⁵ Wat staat er eigenlijk in dit briefje? Inhoudelijk niet erg veel. Erasmus' achting voor Haye is nog steeds erg groot. Dat Erasmus Herema's voortreffelijke karakter roemt, is niet meer dan een *captatio benevolentiae*. Erasmus' waardering voor Herema's liefde voor de letteren stoelt niet op historische gegevens, want over een studie van Herema weten we niets en evenmin heeft hij, om maar een ijkpunt te noemen, boeken gepubliceerd. Erasmus schreef zijn brieven niet alleen voor de aardigheid. Was de liefde tussen Erasmus en Haye al aan het bekoelen? Verder maakt deze brief duidelijk dat Erasmus' naam en faam bekend waren bij tal van leden van het Hof van Friesland. Haye van Cammingha bracht in een brief aan Erasmus niet alleen de groeten over van twee van zijn broers,

---

245 Zie Halkin, *Erasmus ex Erasmo*.

maar evenseens van de raadsheer Willem Sagarus.²⁴⁶ Van Sagarus wordt verteld dat hij eens een reis naar het klooster Aduard en naar Groningen maakte om het graf van Wessel Gansfort te zien. Een traktaat van Gansfort droeg hij altijd op zijn borst. Toen hem de schedel van Gansfort werd getoond kuste hij die; voor tien Vlaamse ponden wilde hij dit fameuze relikwiel wel kopen.²⁴⁷

Gerrold van Herema bracht in 1515 leenhulde aan Karel V en was sedert dat jaar tot zijn dood in 1538 raadsheer in het Hof van Friesland. Herema stond in 1511 als nummer zeven in de ranglijst van rijkste Friezen, gevolgd door Hayes vader Pieter van Cammingha. Herema had bovendien tal van verwanten die ook tot de hoogstaangeslagenen behoorden.²⁴⁸ Aardig te vermelden is dat Herema en lieden in zijn omgeving nog Oudfries schreven. Dat gold bijvoorbeeld voor het huwelijkscontract dat de vicaris te Franeker, heer Aesgo in 1524 opstelde naar aanleiding van de verbintenis tussen Herema's dochter en Hector van Hoxwier. Ook Herema zelf schreef over privé zaken in het Fries.²⁴⁹

Herema's nakomelingen en hun huwelijken kunnen ook een mogelijke verklaring vormen voor Erasmus' brief aan deze Fries die hij nooit had ontmoet. Herema beschikte namelijk over een aanzienlijk netwerk in de wereld van de juristen, die vaak de dragers van het humanisme vormden.²⁵⁰ Gerrold en zijn vrouw Luts Sjaerda kregen zeven kinderen.²⁵¹

1. Tjaert Herema († 1539) tr. Fouwel Holdinga.
2. Anna Herema († 1538) tr. Schelte Sickesz van Liauckema; hij tr. 2. Sjouck van Martena, dochter van de raadsheer Keimpo van Martena en 3. Jel van Dekema, dochter van de raadsheer mr Jarich Dekema. Deze raadsheer bezat een exemplaar van een editie van de *Colloquia* van Erasmus.²⁵²
3. Edwert Herema († 1557) tr. Aesge van Hoxwier, kennis van Erasmus. Hij werd door zijn broer Hector aanbevolen bij Conradus Goclenius in Leuven; studeerde in Leuven, alwaar hij Viglius ontmoette; studeerde verder in Italië bij Alciatus.
4. Ath Herema tr. in 1524 met de raadsheer Hette/Hector van Hoxwier,

246 Zie bijlage II. Voor Sagarus zie Vries e.a., *De Heeren van den Raede*, 225. Uit Goes afkomstig, had Sagarus in Leuven en Orléans gestudeerd.

247 M. van Rhijn, *Wessel Gansfort* ('s-Gravenhage 1917), 254-255.

248 Faber, *Drie eeuwen Friesland*, 321, 331, 332, 333, 334, 648, 659, 662, 663, 673.

249 O. Vries, "Naar ploeg en koesttal vluchtte uw taal". *De verdringing van het Fries als schrijftaal door het Nederlands (tot 1580)* (Leeuwarden 1993), 148 en 158.

250 Bouwsma, 'Lawyers in Early Modern Culture'.

251 Genealogische gegevens ontleend aan Vries e.a., *De Heeren van den Raede*, 207-208.

252 J.H. Brouwer, *De Friese brief* (Assen 1957), 23.

een van de correspondenten van Erasmus.²⁵³ Hector trouwt 2. met Doedt van Holdinga, dochter van Wilco van Holdingha en Graets Pieterdr Cammingha.

5. Trijn/Catharina (1506-1585) tr. Sicke van Cammingha, heer van Ameland, zoon van Pieter van Cammingha en Fouwel Eminga; hij was een broer van Haye van Cammingha.
6. Luts Herema (overl. 1553) tr. Minne van Cammingha, zoon van de raadsheer Wytze van Cammingha en Rints van Minnema.²⁵⁴
7. Hylck, geb. 1508, ongehuwd overleden.

Bijlage II

Op 2 september 1533 schreef Haye vanuit zijn stins zijn tweede bewaard gebleven brief aan Erasmus in Freiburg.²⁵⁵

Veel groeten. Gegroet, mijn meest geleerde en geliefde vader en patroon, enigst dierbare. Hoeveel vreugde heeft mij de brief van de heer Rutger Rescius verschaft; ik kom haast woorden tekort om het uit te drukken. Want toen ik al geruime tijd niets met zekerheid over u en uw situatie had gehoord, en ik besloten had om om die reden mijn dienstknecht naar Goclenius te sturen,²⁵⁶ toen meldde diezelfde Rescius mij ineens dat u in goede omstandigheden en gezondheid verkeerde, en dat naar uw terugkeer werd uitgezien door de hoogst minzame koningen en door geheel Brabant. Welnu, door dit bericht werd ik weer bijzonder verkwikt: deels omdat alle goede en lang begeerde nieuws over de man die mij als enige dierbaar en een patroon is werd gemeld, en omdat ik meende dat ik aan deze gelukkige omstandigheden van u deelachtig ben, aangezien bij vrienden onder elkaar alles gemeenschappelijk is; deels ook omdat u met uw aanwezigheid onze streek bekendheid zult geven.

Ook al weet ik niet zeker of u in Freiburg bent gebleven of dat u de reis naar uw geboortegrond hebt aangevangen, toch wilde ik graag dat deze brief van onze vriendschap en onze wederzijdse liefde getuige is, en aantoont dat een diepgravende vriendschap door een lange afwezigheid en door verre afstanden geenszins verwatert. Hoewel ik immers u omwille van uw

---

253 Zie nt 226.

254 Vries e.a., *De Heeren van den Raede*, 224-225.

255 Ep. 2866.

256 Cammingha verhaspelt de naam Goclenius.

liefde en uw bijzonder grote verdiensten jegens mij veel ben verschuldigd, daarover kan bij niemand twijfel bestaan, aangezien iedereen dit vlot begrijpt en aangezien ik dit zelf met graagte en dankbaarheid verkondig. Ik kan dit ook op geen andere manier beter tot uitdrukking brengen dan door u een gunst te vragen, met de vertrouwelijkheid die een vriend past, namelijk dat u mij bemint en mijn eerdere schuld vergeeft; aan Seneca schijnt hij die een gunst vraagt niet minder een vriend te zijn dan hij die een gunst bewijst. Betaal mij met die gunst, uw liefde voor mij immers, alstublieft niet met tegenzin, maar laat het mogelijk zijn dat u die zo snel mogelijk aan iedereen laat blijken (iets wat u vaker gedaan hebt). Moge het u ook vergund zijn evenveel aanspraak te maken ten opzichte van mij, zodat u mijn medewerking voor welke gunst dan ook kunt gebruiken en desgewenst misbruiken.

Het ga u goed, hoogst dierbare patroon. Ik hoop u te treffen, waar ter wereld u ook vertoeft, zodat ik, zodra ik van uw vriendelijke persoon uw plan vernomen heb, ofwel bij u verblijf ofwel naar Italië koers. Daarom heb ik, voordat ik de reis zal aanvaarden, mijn dienstknecht met deze brief naar Antwerpen in Brabant gestuurd, om alle details over u en uw komst na te vragen. Want als ik deze zaken niet tot op de bodem zou uitzoeken, zou ik zomaar op de bonnefooi vertrekken, uiteraard onwetend waar ter wereld ik u zou aantreffen. Nogmaals het ga u goed, beste en grootste onder mijn vrienden.²⁵⁷ U groeten mijn broers en de heer Wilhelmus Sagarus,²⁵⁸ bij ons raadsheer van de keizerlijke majesteit.

In het jaar '33, 2 september; te Leeuwarden, vanuit mijn huis, waarvan ik u het gebruik en vruchtgebruik, inclusief tuin, zoals ik vaker gemeld heb, gaarne toesta, als het uwe uitmuntendheid het niet beneden zich acht daarin te verblijven.

Haye Cammingha, de uwe en uw slaaf, of u het wilt of niet.

257 Vgl. Commentaar Gerlo, nt.3: 'Dans son enthousiasme, Cammyngha n'hésite pas à employer, à propos d'Érasme, les adjectifs réservés à Dieu: *optimus (et) maximus*: très bon et très grand, et qui figuraient aussi dans les invocations à Jupiter'.

258 Wytze en Sicke van Cammingha. Zie voor Sagarus boven, 55.

Erasmus heeft geen gehoor gegeven aan Hayes uitnodiging om zijn huis en tuin te bezoeken. Zo Erasmus dit al had gewild - noordelijker dan Deventer is hij nooit geweest - was het hem fysiek onmogelijk. Hij was immers in Freiburg ten tijde van Hayes invitatie een oude, zieke en bedlegerige man. Haye bleef Viglius tevergeefs verzoeken om hem met Erasmus te verzoenen.²⁵⁹

---

259 Ep.2957.Viglius aan Erasmus, 12-8-1534: 'Camminga non destitit me orare, cum in Frisiam veni, vt se tibi reconciliarem. Ego vero constanter illi persuadere conatus sum, non tam te illi iratum esse quam ipsum hoc falso suspicari: et ostendi quibus officiis nos Erasmum colere deceat. Quod si tu eum tua benevolentia rursus dignaberis, haud temere quicquam committet quod te aegre habeat. Quod te eo etiam nomine vehementius rogo, quo nostra natio tui studiosissima in tuo albo nulla atra habeat nomina'.